

Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar

Saints and Sufis of the First Period in Divan Poetry

Yusuf BABÜR¹

ÖZ

İslam medeniyetine bağlı olarak ve Fars tesirinde inkişaf eden divan edebiyatı, oldukça kuralcıdır. Divan şairleri bu kuralların dışına çoğu zaman çıkmamış ancak mazmun ve mefhumlarla birlikte derin anlam katmanları oluşturmuştur. Semavi kitaplardan astronomiye, mitolojiden efsaneye, menkıbeden batıl inanca, tıptan hendeseye kadar pek çok alandan faydalanan divan şiiri, mazmun hâline gelmiş şahıslar açısından da oldukça zengindir. Mazmunlaşmış şahısların bir kısmı, sergüzeşleri ve menkıbeleriyle meşhur olmuş velilerdir. Bu veli ve mutasavvıflar, çeşitli yönleriyle şiirin malzemesi olmuştur. Kimi gösterdiği bir kerametın neticesinde, kimi ibretlik bir olayla, kimi kaleme aldığı bir eserle kimi ise isminin tevriyeli ve cınaslı kullanıma uygunluğu dolayısıyla şiirin malzemesidir. Divan şairi, aynı konuyu farklı bir bakışla ve yeni bir anlamla ele almak peşindedir. Dolayısıyla aynı isim pek çok farklı teşbihte karşımıza çıkabilmektedir. Bu çalışmada ele alınan veli ve mutasavvıflar, genel itibarıyla tasavvuf ve tarikat yolunda çığır açmış ve yaşadıkları dönemin ve kendilerinden sonraki dönemlerin öncülerinden olmuş kimselerdir. Hayatlarından kısaca bahsedilen bu şahısların divanlarda hangi yönleriyle ele alındıklarına dair örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, Evliya, Mutasavvıf, Evliya adları

ABSTRACT

Divan literature, a style of writing under Persian and Islamic influence, is very prescriptive. The Divan poets generally stayed within these rules but formed deep layers of meaning together with mazmun and concepts. Divan poetry, which benefits from many fields, from celestial books to astronomy, mythology to legend, miracle to superstition, and medicine to math, is also very rich in terms of individuals who have become mazmun. Some of these individuals are saints who have become famous for their events and narratives. These saints and Sufis have been the material of poetry in various aspects. Some are the result of a miracle, some are an example, some are penned with a work, some are the material of the poem because of the suitability of its name to be used with tawriye and pun. The Divan poet seeks to address the same subject with a different perspective and a new meaning. Therefore, the same name can appear in many different parables. The veli and mutas Sufis discussed in this study are those who have made a breakthrough on the path of Sufism and sect in general and have been the pioneers of the period in which they lived and the periods after them. Examples are given about the aspects of these individuals whose lives are briefly mentioned in the divans.

Keywords: Divan poetry, Saints, Sufis, Saint names

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yusuf Babür (Dr. Öğr. Üyesi),
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzincan, Türkiye
E-posta: yusuf_babur@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7560-021X

Başvuru/Submitted: 14.07.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

25.08.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

14.09.2020

Kabul/Accepted: 18.02.2021

Online Yayın/Published Online: 21.04.2021

Atıf/Citation: Babur, Yusuf. "Divan Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31, 1 (2021): 123-157.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.769408>

EXTENDED ABSTRACT

In the regions ruled by celestial religions, stories of saints and miracles have been passed down from generation to generation. These narratives, which influenced most of the societies, have, of course, also made their own place in literary texts. The Arabic poetry of the period of ignorance maintained its style and originality in discourse; however, with the advent of Islam, the content of poems underwent a major change. The poem that benefits the Prophet was also supported by the Prophet. As such, religious concepts and individuals were often used in the literary texts of Islamic societies. Divan poets praised Allah and the Prophet while also praising the Evliya, who followed the path of the prophet and provided them with their poems. The education system in Eastern societies is generally based on the relationship between master and apprentice; therefore leaders are often venerated in poetry. It has been almost a tradition to mention these pioneers in scholarly works or poems. The idea that unscientific poetry will not be regarded as a reputation prevails in classical period poetry. Divan poets also used saint names in their poems to show their knowledge. In particular, it was perceived as a necessity for a respected and widely read text to mention the saints' miracles. In particular, the lives and miracles of the first saints frequently appear in the divans. The poet who wanted to show his knowledge and was after *bikr-i mazmun* made use of many other references, such as the Qur'an, Hadith, Sufism, mythology, legend, miracle, astronomy, math, alchemy, medicine, etc... The poets integrated their knowledge of various sciences with the word arts such as reminiscence, analogy, taşbih, and ambiguity. The Divan poets also chanted the famous saints to make their praise effective. While a famous saint is the sultan of the spiritual realm, a lauded person is described as the sultan and commander of the material realm. The reputation of some books has almost surpassed that of their authors. These works are known and read in every geography. In this case, the names of such books were sometimes used as mazmun for comparison and sometimes as a pun to remind the author. For example, the names of works such as *Mesnevi*, *Bostan*, *Gulistan*, *Baharistan*, *Kanun* and *Şifa* have often been a mazmun in a way that reminds the authors of them. Feridüddîn Attâr's *Mantıku 'l-tayr* can also be judged as such. The cult line to which the poet is affiliated is also a decisive factor in the chanting of the names of saints and Sufis. Furthermore, the poet sometimes uses the saint or Sufi, which he considers appropriate to his own creation, as an element of analogy. The main factor here is that the poet finds that the saint's characteristic features, virtues and lifestyle close to himself. With all of these, the most basic aim was to try to show art and science. The Divan poets had the necessary reputation for their superiority and style in their knowledge, and they were given the necessary protection because of their different and beautiful form of their knowledge and style. Although there are thousands of poets registered in tezkires, the limited existence of poets spoken and known today demonstrates the depth of their knowledge and originality of their style. Poets have also referred to the miracles of the saints to ensure depth and authenticity. In doing so, they did not ignore the lover; in a way, they established an interest in meaning

between the lover and a characteristic of the person mentioned. Sometimes the mentioned saints and Sufis have identified their own suffering with their lives. Thus, the saints and the miracles attributed to them, which are indispensable elements of Islamic Sufism, have taken a unique place in Divan poetry. In the study, 22 of the most prominent saints and Sufis in the period, from Veysel Karenî to Molla Câmî, were used as mazmun in Divan poetry. The names of these individuals are listed alphabetically.

Giriş

Divan şairlerinin istifade ettiği temel kaynakların başında Kur'an, hadis ve tasavvuf gelir. Hz. Peygamber'in müsbet şiire ve şaire oldukça yakın bakması, İslam coğrafyasında şiirin ve şairin itibar görmesinin temel sebeplerindedir.

Araplar *شَعَرْتُ* "şaertu" kelimesiyle "kıla vurdum, dokundum" der. Buradan müstear olarak *incelik itibarıyla, kıla vurmaya veya dokunmaya benzer bir bilgi öğrendim* anlamında "*شَعَرْتُ كَذَا*" denmiştir. *شَاعِرٌ* adının verilme sebebi ise "fetaneti ve bilgisindeki incelik" olarak nitelendirilir. *شِعْرٌ* sözcüğü temelde Arapların *لَيْتَ شِعْرِي* yani "keşke bilseydim" sözünde ifade edilmek istenen ince bilginin adıdır. Yaygın kullanımda şiir, vezinli ve kafiyeli sözün adına derler. *شَاعِرٌ* yani şair sözcüğü ise şiir sanatında ihtisas sahibi olan ya da kendini şiir sanatına hasretmiş kişi adı hâline gelmiştir.¹ Hâl böyle olunca İslam'ın hüküm sürdüğü farklı coğrafyaların şarileri de divan şairleri de ince anlamlar peşine düşmüştür. Şiirde sayısız mazmun ve kavram oluşturulmuş ve bu kavram ve mazmunlar söz sanatlarıyla birlikte şiire yedirilmiştir. Bu tip kullanımlar arasında, tarihî ve mitolojik şahısların yanında, Allah'ın veli kulları kabul edilen kişiler de yerini almıştır.

Özellikle ilk dönem mutasavvıfları ve tarikat öncüleri, İslam toplulukları üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. İslam'ın, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki yayılma dönemlerinde pek çok öncü karaktere kerametler ve üstün meziyetler atfedilmiş ve böylece yayılış güçlendirilmiştir. Âlimlere itibar etmek ve onları iyi şekilde anmak, Müslüman topluluklar nezdinde önemli bir düstur kabul edilmiştir.

Doğu toplumlarında eğitim sistemi genel olarak usta çırak ilişkisine dayalıdır. Bunun bir sonucu olarak bir tarikata, bir edebî usule ya da bir geleneğe öncülük edenler, sonradan gelen silsileler tarafından âdeta kutsanmıştır. İlmî eserlerde veya şiirlerde bu öncü şahısları zikretmek, neredeyse bir gelenek olmuştur.

İlimsiz şiirin itibar görmeyeceği düşüncesi, klasik dönem şiirinde hâkimdir. Divan şairleri, çok çeşitli sebeplerin yanında bilgilerini göstermek için de evliya isimlerini şiirlerinde kullanmıştır. Özellikle; itibar edilen ve herkes tarafından bilinip okunan kitaplarda geçen evliya menkıbelerini bilmek bir gereklilik gibi algılanmıştır. Hususi olarak ilk dönem evliyasının hayatları, menkıbeleri ve kerametleri, divanlarda karşımıza sıkça çıkmaktadır. Çalışmanın maksadı bu isimlerin bir kısmını tespit ederek şiirde nasıl kullanıldıkları üzerine çıkarımda bulunmaktır.

1. Divan Şiirinde Sıkça Zikredilen Veli ve Mutasavvıflar

Çalışmada; Veysel Karenî'den Molla Câmî'ye dek uzanan dönemde en belirgin 22 veli ve mutasavvıfın divan şiirinde mazmun olarak kullanılmasına dair örnekler ele alınmıştır. Bu şahısların isimleri ise alfabetik olarak sıralanmıştır. Zaten kendileri de şair olan Mevlana ve Yunus gibi Anadolu sahasında meşhur olan zatlar ise çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1 Yusuf Türker, *Ragıb el-İsfahani Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 804-806.

1.1. Abdurrahmân Câmî (Molla Câmî) (öl. 898/1492)

Esas adı Abdurrahmân olan bu zatın babasının adı Ahmed, lakabı ise Câmî'dir. Horasan bölgesindeki vilayetlerden biri olan Câm'da; Hurcerd adlı bir köyde doğmuştur. 898/1492 yılında vefat etmiştir. Kabri Herat'tadır. Ancak Kızılbaş sıkıntısı Herat'a ulaşacağı vakit Câmî'nin oğlu, babasının naaşını başka bir vilayete nakletmiştir. Câmî'nin telkin piri, Hâce Sadeddin Kaşgarî'dir ancak tarikattaki hizmetini Hâce Ubeydullah Ahrar'da tamamlamıştır. Câmî, dönemindeki şeyhlerin birçoğuyla sohbetlerde bulunmuştur. Divanlar tertip etmiş, hamse oluşturmuş, nesir alanında pek çok eser kaleme almıştır. Devletşah, onun nazımının ve nesrinin eşsiz oluşunu aktarmıştır.² Câmî, devrinin ileri gelen Nakşî şeyhlerinden olsa da divan şiirinde genellikle üslubu ve kaleme aldığı eserleriyle bilinir ve zikredilir.

Câmî isminin "câm/kadeh" ve "Cem" kavramlarıyla birlikte kullanıldığını görmek mümkündür. Bu kullanımın temelinde, ses benzerliği vardır:

Cihânı câm-ı nazmum şi'r-i Bâkî gibi devr eyler

Bu bezmün şimdi biz de Câmî-i devrânıyuz cânâ (Bâkî, G. 13/5)

N'ola devr etse Beyânî câm-ı nazmum 'âlemi

Ben de şimdi rûzgârun Câmî-i devrânıyam (Beyânî, G. 506/5)

Bize sanman bu câmı sundı Câmî

Ne gördük câmîyi ne câma irdük (Emrî, G. 280/4)

Rûh-ı Câmî pür-neşât-ı neş'e-i ser-şâr olur

Cem gibi bezm-i sühande destime aldıkça câm (S. Vehbî, K. XLV/36)

Câmda içdi Hazret-i Câmî

Mey-i 'ışkunla nice kâse-i Cem (Nev'î, Terkib-i Bend, VI/3/8)

Molla Câmîden alup dersini Sultân Murâd

Câm-ı Cemden okudu ol hatt-ı Bağdâd yazar (Neş'et, G. 25/2)

Divan şairleri, kendi divanlarını Câmî'nin divanıyla kıyaslar. Özellikle Câmî'nin *Baharistan* mesnevisi, fahriyelerde kullanılan mukayese unsurlarındandır. Şairler kendi eserlerini *Baharistan*'a; üsluplarını ise Molla Câmî'ye benzetirler. Câmî'den aşağı kalmadıklarının vurgulayan şairler, bu seviyede olmakla övünür:

2 Abdülkâdir Akçiçek, *Molla Camî Nefâhatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 592-604; Necati Lugal, *Devletşah Şair Tezkireleri* (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011): 624-627; Halil İbrahim Üçer (ed.), *İslam Düşünce Atlası (III cilt)*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), II/937-938.

*Olamaz ol sebz-i teh gülgün-ı meste hâb-gâh
Olsa bir feyz ile Câmînin Bahâristâmı sebz (Ş. Gâlib, G. 109/2)*

*Bâğ-ı hüsnün ne Gülistân ü Bahâristân 'dur
Okuduk Gülşen-i Râz hattı ra'nâ bilürüz (Ahmed Vesîm, G. 125/3)*

*Ke'enne mest-i câmı feyzidir allâme-i Câmî
Der-i fazlında Beyzavî ise bir kara câhildir (Fennî, K. XXXVIII/12)*

*Pertev-i mişkâtı beyt-i Enverîden muktebes
Câmînun misra'ları Dîvân-ı Câmî'den nişân (Nev'î, K. XXXVII/8)*

Molla Câmî ile Hüseyin Baykara arasındaki ilişki de divan şairlerinin dikkatini çeken hususlardandır. Baykara'nın Molla Câmî'ye olan muhabbeti ve himmeti, şairlerce işlenir. Memduhun Baykara gibi olması beklenir:

*Hüseyin-Baykara bahş etmemişdi Monlâ Câmiye
Bana ol kâmu kim bu hüsvrev-i sâhib-kırân verdi (Ş. Gâlib, K. XV/11)*

*Husrev ü Câmî Âli Şîr ü Hüseyin Baykara
Meclis-i şâhânesine olamaz ednâ nedîm (İzzet Osman, K. IX/9)*

*Hüseyin-i Baykara bezminde Câmî
Degil mi neş'e-bahşâ-yı müdâmî (S. Vehbî, K. VI/49)*

1.2. Abdülkâdir Geylânî (öl. 561/1166)

Kadirilik tarikatının kurucusu kabul edilen Abdülkâdir Geylânî; 470/1077 yılında Hazar'ın güneybatısında bulunan Gilân eyaletine bağlı Neyf köyünde doğmuştur. Arapçada “el-Cilî, el-Cilânî”, Farsça'da “Gîlî, Gîlânî”, Türkçe'de ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle şöhret bulmuştur. Tam künyesi; Abdülkâdir-i Geylânî b. Musa b. Abdullah b. Yahya b. Muhammed b. Musa el-Cevn b. Abdullah el-Kâmil b. Hasan el-Müsenna b. Hasan b. Ali şeklindedir ve soyu Hz. Ali'ye dayandırılır. Erken yaşta babasını kaybetmiş; 1095 yılında bir kafil ile Bağdat'a gelmiş ve ilimle meşgul olmaya Bağdat'ta devam etmiştir. Kaynaklar tarikat usulündeki hırkayı Debbas'tan giydiğini ve Debbas'ın damadı olduğunu bildirmiştir. Hocası Ebu Sad'ın kendisine Babülrec'de tahsis ettiği medresede tefsir, hadis, nahiv, fıkıh ve kıraat gibi ilimleri okutmuş ve burada vaaz vermeye başlamıştır. İnanişâ göre Geylânî, yirmi beş yıl civarında devam eden inziva döneminin sonunda kendi eliyle hiçbir şey yememeye ahdetmiş, aradan kırk gün geçtiği ve içinden “açım, açım” sesleri geldiği hâlde insanüstü bir

metanet göstererek direnmiş, nihayet bu durumu Ebu Sad el-Muharrimî'ye malum olmuştur. Muharrimî bunu alıp kendi evine götürüp elleriyle doyurmuş ve ardından kendisine şeyhlik hırkasını giydirmiştir. Geylânî'nin tarikattaki silsilesi, Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar gider. Geylânî, 1166 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Döneminde Hanbelîler'in imamı olmuştur; bu sebeple Geylânî'ye "Muhyiddin" unvanı verilmiştir. Yüzyüze geldiği kimseleri çok hızlı şekilde etkisi altına aldığı için "Bâzullah/Allah'ın şahini" ve "el-Bâzü'l-eşheb/Avını kaçırmayan şahin" unvanlarıyla da anılmıştır. Ölümünden sonra da tasarruf ve kerametlerinin devam ettiğine inanılır. Müritlerinin dara düştükleri vakit söyledikleri, "Medet, yâ Abdülkâdir!" sözü bir tarikat geleneği olmuştur. Özellikle kadınlar, şeyhin ruhaniyetine samimi bir bağlılık göstermiş ve dara düşünce ondan himmet istemişlerdir. Geylânî'ye yüzlerce kitap atfedilmiştir ancak çoğunun müellifinin Geylânî olmadığı bilinir. Tarikatının ve tesirinin bütün İslam âlemine yayılmasında, uyguladığı metodun payı büyüktür. Bugün Türkiye sınırları içinde yaşayan Kadirî şeyidler, Osmanlı Devleti tarafından XIX. yüzyılın başında, bölgedeki asayişli sağlamak amacıyla, Irak'taki Girdigân'dan getirtilerek Bitlis, Siirt, Van ve Beytüşşebap gibi yerlere yerleştirilmişlerdir.³

Geylânî'nin yüceliğini ve onun mürşitliğini inkar edenlerin şeytana mürit olacağı dile getirilir. Geylânî bütün evliyanın da pîri kabul edilir:

İnkâr idenler anı mürşid tanur şeytânı

Var seyr eyle sultânı sultân Abdülkâdirün (Eşrefoğlu Rûmî, G. 62/5)

Geylânî hakkındaki en dikkat çekici rivayet, onun bütün velilerin şahı olduğuna inanılmasıdır. "Kutb-ı A'zâm" kabul edilen Geylânî'nin ayaklarını diğer evliyanın omuzlarına bastığı, özellikle vurgulanan bir inanıştır. Bu inanış, şiire de yansımaktadır:

Mu'înüdür cemî'-i evliyâ bî-şek ider himmet

İmâm-ı A'zam u şeyh-i mu'azzam Kutb-ı Geylânî (Ş. Yahyâ, K. VI/4)

Gerden-i cümle velî nâdi-yi taht-ı kademi

Şehsüvâr-ı evliyâ Hazret-i Abdülkâdir (Aşkî Mustafa, K. LV/4)

Himmet isteme geleneği de bu velinin zikredilmesinde etkilidir. Geylânî, bu âlemin sultanı kabul edilir ve şiirde böyle vurgulanır:

Zimâm-ı maksadı Nâfi' Cenâb-ı Gavsa bırak

Odur meded-res-i güm-geşte rûzgâr-ı ümîd (Abdünnâfi İffet, G. 50/7)

3 Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, c. 1, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 236-239; Üçer, *İslam Düşünce Atlası*, II/870.

*Vâsıl-ı Kurb-ı İlâhî âşık-ı didâr-ı Hak
Şâh-ı Gilân ya'ni Abdülkâdir-i âlî-nijâd (M. S. Fennî, K. XXXVII/6)⁴*

*Abdülkâdir'i sevenler cân u gönülden gelenler
Sîlâ-yı dosta gidenler bize Kâdirler dirler (A. Tirsî, G. 35/11)*

*Anda zâhir nazar-ı Hazret-i Abdülkâdir
Mazhar-ı ahsen-i enzâr Kapu tekyesidir (Âkîf, G. 37/3)*

Memduhun ululuğunu ve himmetinin yüceliğini anlatmak için de Geylânî'nin zikredildiği olur:

*Abd-i Memlûkî gibi hâk-i cenâbı hudmetin
Seyyid-i sâhib-velâyet Hân-ı Gilân eyledi (Bâkî, K. VII/22)*

1.3. Bahâeddin Nakşibend (öl. 791/1389)

Hace Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, tam künyesi olup Nakşibendiyye tarikatının kurucusu kabul edilir. 718/1318 yılında Buhara yakınlarındaki Kasrıarifan köyünde doğmuştur. Bahâeddin'in üç günlük bebek iken Semmasî tarafından manevi evlatlık kabul edildiği ve Emir Külâl'in Semmasî tarafından Bahâeddin'i eğitmekle görevlendirildiği nakledilir. Bahâeddin Nakşibend'in kendisi dünyaya gelmeden önce yaşayıp vefat etmiş olan Abdülhalık-ı Gücdüvanî ve Hakîm et-Tirmizî'nin ruhaniyetine intisap ettiği ve bu sebeple "Üveysî" olduğu aktarılır. Buhara'da mezarlıkta dolaşırken yaşadığı olağanüstü hâller dolayısıyla cehri zikri terk ederek hafî zikre yönelmiştir. Tasavvuf ve tarikattaki sülükünü tamamlayıp uzun yıllar insan yetiştirmiştir. Bahâeddin, doğduğu köyde vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Nakşibendî tarikatının büyümesiyle Bahâeddin'in müritleri de onun kabrinin etrafına gömülmüştür. Bahâeddin'in Buhara'da metfun olması; Buhara'yı Orta Asya Türkleri için önemli bir merkez hâline getirmiştir. Bahâeddin Nakşibend, özellikle Anadolu'da Gavs-ı A'zâm olarak da adlandırılır. Kendisi hakkında pek çok keramet anlatılır. Doğduğu andan itibaren alında velayet alametlerinin parladığına inanılır. Sayısız kerametlerinden bahsedilir. Nakşibend'in kendi hocasını Hızır'a bile tercih etmediği de rivayetler arasındadır. Hayvanların dahi Bahâeddin Nakşibend'den yardım ve himmet almaya geldiği nakledilmiştir.⁵

Nakşibendiliğin tek tip giyim ve tekkeden çıkmamak gibi geleneksel sufiliğin birçok yönünü kabul etmemesi yönüyle Melâmetiyye hareketini hatırlattığı söylenebilir. Divan şiirinde bu zatın isminin zikredilmesi geleneği biraz daha farklıdır. Diğer pek çok velinin ismi teşbih,

4 Fennî Divanı'nda 27 ve 28 numaralı kasideler, Abdülkâdir Geylânî medhinde yazılmıştır.

5 Akçiçek, *Molla Câmî Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 58-595; Mehmet Emin Fidan, *Abdülmecîd Hânî, Hadâiku'l-verdiyye (Nakşi Şeyhleri)*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 487-508; Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend". *DİA*, c. 4: (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 458-460; Üçer, *İslam Düşünce Atlası*, II/901-902.

telmih ve mecazlarla iç içe zikredilir. Ancak Nakşibend'in ismi, şiirde genellikle Nakşiliğe vurgu yapmak ve Nakşibend'in büyüklüğünü ortaya koymak adına kullanılır:

*Ne Halveti vü ne Nakşibendi
Ne Celveti vü ne Mevleviyyet*

*Hîç girmedigüm tarîk yokdur
Çekdüm nice yıl kemân-ı zillet (Fevzî, Terkib-i Bend II/4/2-3)*

*Bahâüddin-i Nakşî'den alırlar feyz-i irfânı
Takâdir pâkdir âli-makardır Nakşibendiler (M. S. Fennî, K. XXXVI/10)⁶*

*Hulûs üzre dilinden mâ sivâ hakkı terk eyler
Varub bir kimse feyz alsa tarîk-i Nakşibendîden (İzzet Osman, K. VIII/1)*

*Bir levhada Nakşibend-i ezkâr
İtmiş bu revişle sebt-i âsâr (Neş'et, K. 9/92)*

1.4. Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 234/848 veya 261/875)

Ebu Yezid Tayfur b. İsa-yı Bistâmî, ilk dönem zahit sufilere dendir. Bâyezîd'in dedeleri Mecusi iken sonradan Müslüman oldukları rivayet edilmiştir. Âdem, Ali ve Tayfur (Bâyezîd) isminde üç kardeş oldukları ve bunlardan en takvalı olanın Tayfur olduğu söylenir. Bâyezîd'e “*Bu marifeti ne ile buldun?*” diye sorduklarında o, “*Aç bir karın ve yarı çıplak bedenle...*” cevabını vermiştir. Devrinde takvasıyla bilinmiş ve zühdüyle en ileri gelen sufilere biri olmuştur. Hadis konusunda güvenilir bir ravi olduğu aktarılır. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî hakkında “*Cebraîl'in melekler arasındaki yeri ne ise Bâyezîd-i Bistâmî'nin aramızdaki yeri de odur.*” demiştir. Anne karnında iken bile vakasının belli olduğuna inanılır. Bâyezîd, hakkında en çok menkıbe anlatılan sufilere biridir. Bâyezîd namaz kıldığı zaman, göğüs kemiklerinin sesi işitilmiş ki bunun sebebi; Hakk'ın heybeti ve şeriat emirlerine tazim imiş.⁷

Bâyezîd, divan şiirinde birkaç farklı yönüyle zikredilir. Dönemin Bâyezîd'i olmak tabiri sıkça kullanılır. Manevi derinliği vurgulanmak istenen kişi, Bâyezîd'e benzetilir. Ancak sevgilinin güzelliği karşısında Bâyezîd'in bile züht ve takvasını koruyamayacağı belirtilir. Sevgilinin güzelliği ve fitnessi karşısında Bâyezîd bile çaresizdir:

6 Fennî Divanı'nda bu beytin yer aldığı 36'ncı kaside, “Nakşibendiler” rediflidir.

7 Süleyman Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkireti 'l-evliya* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 224-277; Dilaver Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 88-92; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 154-156; Üçer, *İslam Düşünce Atlası*, 1/295-296.

*Mestâne gözlerin görüp mestûrluk satan kişi
Ger Bâyezîd-i vakt ise rüsvây-ı bâzâr eyleyemem (Şeyhî, G. 121/2)*

*Çesmünle âşinâlık iden olsa Bâyezîd
Elbette mest-i mey-keş ü rind-i levend olur (Cevrî, G. 37/3)*

*Cilve-i hüsnün firîb-i gamze-i câdû-fenün
Bâyezîdi Bihremen Cibrili Hârût eylesün (Nâ'îlî-i Kadîm, G. 283/4)*

Kendini takva ehli olarak gösteren bazı sahtekârlara aldanmamak gerektiğini vurgulama için de Bâyezîd-i Bistâmî zikredilir. Görünüşte Bâyezîd gibi olan bazı tiplerin hakikatte şeytan gibi hileci oldukları vurgulanır:

*Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bâyezîd (Usûlî, G. 14/8)*

*Kimi ki zâhir ile Bâyezîddür dirsen
Bakılsa çeşm-i hakîkatle Bû-Leheb görinür (Agâh, G. 103/3)⁸*

*Dem urur gâhîce vahdetden sanasın Bâyezîd
Benzer ol kâfir Yezîd ü ebter ü şeytâna şeyh (Aşkî Mustafa, G. 156/7)*

Şair bazen memduhun ibadet ve takvada Bâyezîd'den aşağı olmadığını hatta onu geçtiğini vurgular:

*Zühdünü görseydi Bistâmî ta'accüb eyleyip
Şerm ile derdi benim de tâ'atim takvâ mıdır (S. Vehbî, K. XLVI/12)*

*İyd-ı ekber 'ârife ol gün vücûdın mahv idüp
Kavl-i Subhânî dimek zevk ile ol çün Bâyezîd (Aşkî Mustafa, G. 159/8)*

İran sınırları içinde yer alan Bistam vilayetinin Bâyezîd'i çağrıştıracak şekilde anıldığını görmek de mümkündür. Pir ve sultan gibi sıfatlar da Bistam ile birlikte kullanılarak çağrışım pekiştirilir:

*Görüp bu hayreti sultân-ı Bistâm
Gönül mir'atın etdi hayret-endâm (Ş. Gâlib, Mesn. XI/11)*

8 Şerife Akpınar neşrinde bu beyit (53/3)'te yer almaktadır.

Mestâne-i şevkı Ârif-i Câm
Dîvâne-i hüsnî Pîr-i Bistâm (Neşâtî, K. VI/27)

1.5. Behlûl-i Dâna (öl. 183/799)

Ukalâ-yı meccâninden (deli görünüşlü akıllılar) kabul edilen Behlûl-i Dâna'nın tam künyesi Ebu Vüheyb b. Amr b. el-Mugire el-Kûfî es-Sayrafi şeklindedir. Behlûl-i Dîvâne, Sultanü'l-meczubîn ve Abbasi halifesi Harun Reşid (788-809) ile olan münasebeti dolayısıyla Behlûl er-Reşid diye de anılır. Hakkında sayısız menkıbe anlatılmıştır; pek çok halk fıkrası ve efsanevi anlatı, Behlûl'e mal edilmiştir. Kûfeli olduğu ancak Bağdat'ta yaşadığı sanılmaktadır. Başlangıçta normal biri olduğu fakat sonraları cezbeye tutularak kendinden geçtiği; mezarlarda ve harabelerde dolaştığı; yalnızlığı çok sevdiği; çocukların maskarası olduğu ve bunu hep hoş karşıladığı anlatılmıştır. Zaman zaman müstehcen anlatılar da Behlûl'e nispet edilmiştir. Bazı menkıbeler onu Harun Reşid'in kardeşi, bazıları yeğeni, bazıları da nedimi olarak gösterir. Gerçekleri Harun Reşid'e hiç çekinmeden söylediği, hatalarını çeşitli biçimlerde yüzüne vurarak onu doğru yola getirmeye ve uyarmaya çalıştığı, bunun için de eline geçen fırsatları kaçırmadığı rivayet edilir. Behlûl, tasavvufi eserlerde Allah âşığı bir veli ve sufi olarak anlatılır. Neredeyse bütün menakıbnamelerde Behlûl'ün kerametvari hâllerinden ve öğretici nasihatlerinden bahsedilir. Behlûl'ün menkıbe ve fıkraları Arap, İran ve Türk edebiyatlarında da önemli bir yer tutmaktadır.⁹

Divan şiirinde Behlûl, genellikle Harun Reşid ile birlikte zikredilir. Harun Reşid'in Behlûl'e duyduğu hayranlık, şair tarafından farklı şekillerde mukayese edilir:

Mecnûnu eder ehl-i dilin âkılı irşâd
Behlûl ile bak kıssa-yı Hârûn-ı Reşide (Neş'et, G. 100/2)

Kemâl-i rüşdü Hârûn El-Reşid'i eyleyip hayrân
Kalır Behlûl-veş seyr etse bu tertîb-i dîvâna (S. Vehbî, K. VII/25)

Sevgilinin âşıklarının her biri, zamanın Behlûl'ü olmuştur. Şair sevgilisini yüceltmek adına bu tip teşmih ve teşbihlere başvurur:

Külhen-i ıskun temâşâ eyle her bir kûşesin
Kim nice Behlûl-i vaktâ hâbgehdür her biri (Neşâtî, G. 130/3)

Şair, memduhun etrafındaki musahib ve hizmetçileri Behlûl'e benzetir ve memduhu yüceltir. Behlûl-i Dâna, "Hâce-i Dâna" olarak da anılır:

9 Süleyman Uludağ, "Behlûl-i Dâna". *DİA*, c. 5, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 352-353; A. Hilal Kalkandelen, "Fars Edebiyatında Behlûl Hikâyeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37, Erzurum (2012): 47-64.

*Olurdu mu 'terif taksîrine şerm ü hacâletle
Edeydi hizmet-i bâb-ı refî'in Hâce-i Dâna (Nedîm, Tarihler XXXIV/6)*

*Âsaf-ı Nûşîrevân-mesned ki bezminde hezâr
Mübîd-i hüşyârlar var Hâce-i Dâna gibi (Nedîm, K. XIV/19)*

*Andadır Behlûl-i Dâna-yı Emîn
Andadır cümle kulübü's-sâlihîn (Kerküklü Tabîboğlu, 17/9)*

1.6. Bîşr-i Hafî (öl. 227/841)

Bîşr-i Hafî, ilk dönem zahit sufilerindendir. Tam adı Ebu Nasr Bîşr b. Haris-i Hafî'dir. Aslen Mervlidir ancak sonradan Bağdat'a yerleştiği ve Bağdat'ta vefat ettiği bildirilmiştir. Hafî, "çıplak, yalınayak" demektir. Bu lakabın verilmesi ise "Bir gün Bîşr'in ayakkabısının bağı kopar; Bîşr, bir ayakkabıcıya giderek bağcık ister, ayakkabıcı ise 'Siz zahitler insanlara ne kadar çok yük oluyorsunuz.' diye cevap verir. Bunun üzerine Bîşr elindeki ayakkabı ile ayağındaki ayakkabıyı çıkartıp fırlatır ve bir daha ayakkabı giymemeye yemin eder." şeklinde rivayet edilmiştir.¹⁰

Bîşr-i Hafî, genellikle mürşitlerin silsileleri sıralanırken anılan bir isimdir. Şairin dönemin ileri gelen bir şahsını Bîşr'e benzeterek övdüğü de olur. Hatta Bîşr, memduha hayran sayılır:

*Bîşr-i Hâfî'dir miyân-ı bostân
Dahî Şeybân Râ'î bulmuş âsitân (Kerküklü Tabîboğlu, 17/5)*

*Kelâm-ı dil-keşinde nükte-i ma'nâ-yı kudsîden
Olur hayrân revân-ı Bîşr-i Hâfî merd-i Bistâmî (Cevrî, K. XLVIII/6)*

1.7. Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909)

İlk dönem zahit ve sufilerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin künyesi Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed-i Bağdâdî'dir. Sufilerin imamı ve efendisi kabul edilen Cüneyd'in unvanı "Seyyidü't-taife"dir. Ayrıca Cüneyd'e, şeyhlerin en abidi anlamındaki "A'bedü'l-meşayih" da denmiştir. Nihavend asıllı olup Bağdat'ta doğup büyümüştür. Babası cam ticareti yaptığı için Cüneyd'e "Kavâirî" denmiştir. Ayrıca annesi sırça sattığı için "Zeccâc"; kendisinin ibrişimli elbise dokumasından dolayı "Hazzâz" lakapları aldığı da bildirilmiştir. Cüneyd, Serî-i Sakatî'nin yeğenidir. Henüz 7 yaşında iken, dayısı olan Serî-i Sakatî tarafından hacca götürülmüştür. Kur'an ve sünnete bağlı, namaza çok düşkün, nefis terbiyesinde çok yüksek mertebelere çıkmış bir zat imiş. Yatsının abdestiyle sabah namazını kıldığı, rivayetler arasındadır.¹¹ Takvası ve

10 Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi*, 77-80

11 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 515-557; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 111-114; Akçiçek, *Molla Câmî Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 188-194; Üçer, *İslam Düşünce Atlası*, I/300.

teslimiyetiyle sembol olmuş olan Cüneyd, şiirde bu yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Dönemin Cüneyd'i olmak, Cüneyd'in mertebesine erişmek, onun vakıf olduğu sırlara vakıf olabilmek gibi durumlar şiirde vurgulanır.

Tasavvufta bir tarikatın birbirine icazet veren şeyhlerinin isimlerini içeren belgeye silsilename denir¹² ki bu silsileyi bildiren şiirler de mevcuttur. Cüneyd'in ismi genellikle bu tip şiirlerde zikredilir:

*Seri'ye sonra gelmiştir Cüneyd'e çünkim iş bu sır
Denir seyid o sultâna şeref-zây-ı tarîkattir (Bâkî, K. XVI/47)¹³*

*Ol dahı Cüneyd-i Muhammede telkîn eyledi
Anun için zikr-i hâsu'l-hâsıla ol ganîdür (Ümmî Sinân, K. VIII/8)*

Cüneyd gibi zatların insanın manevi âlemini canlandırması, divan şiirinde vurgulanan bir başka konudur:

*Şeyh Cüneyd Şeyh Şehâbeddîn ayâr
Cân u dilden mahv ider gerd ü gubâr (Kerküklü Tabîboğlu, 17/3)*

*Sâlik-i râst-rev-i câdde-i fevz ü necâh
Mâlik-i meretebe-i zühd-i Cüneyd ü Edhem (Cevrî, K. XVI/3)*

Cüneyd gibi olabilmek, onun mertebesine ulaşabilmek için gerekli olan şeyin aşk olduğu iddia edilir. Tabi bu mertebeye ulaşmak için ise aşk ve takva birlikte olmalıdır:

*Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek Bağdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezîd olsun (Usûlî, G. 99/4)*

*Bundadur Ma'rûf'a ser-menzil Cüneyd'e cilvegâh
Bundadur Behlûl'e zencîr-i cünûn Mansûr'a dâr (Fuzûlî, K. XII/11)*

*Zâhir ü bâtınun etmiş eser-i haşyet-i Hak
Mazhar-ı sırr-ı 'ibâdât-ı Cüneyd ü Zü'n-nûn (Nâ'îlî-i Kadîm, K. XVII/32)*

12 Necdet Tosun, "Silsile", *DİA*, 37, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 206.

13 Abdülbaki Gölpınarlı kastedilmektedir.

1.8. Dâvûd-ı Tâî (öl. 165/781)

İlk dönemin zahit sufilerinden olan Dâvûd-ı Tâî'nin tam adı Ebu Süleyman Dâvûd b. Nusayr-ı Tâî'dir. Manevi hâli çok yüksek bir veli olduğu anlatılmıştır. Rivayetlere göre yıllarca İmam Ebu Hanife'nin ilim meclislerinde bulunmuştur. Pek çok keramet göstermiş, hikmetli sözler söylemiş bir zattır. Özellikle fıkıh alanında oldukça yüksek seviyelere erişmiştir. Tarikatta piri, Habîb-i Raî'dir. Halktan uzak yaşamaya çalışan bir zahit imiş.¹⁴

İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış olan Dâvûd-ı Tâî, özellikle silsilenamelerde zikredilen bir isimdir. Çalışma için taranan divanlarda, silsilenamelerin dışında başka bir kullanım örneğine rastlanmamıştır:

İrdi Dâvûd-ı Tâî'ye andan

Dahu Ma'rûf-ı Kerhî'ye andan (A. Sivasî, Silsilename 93/11)

Habîb'in vârisi Dâvud-ı Tâî'dir ki ondan da

Bu sır Ma'rûf-ı Kerhî'ye ulaşmış bir vedî'attir (Bâkî, K. XVI/46)¹⁵

Hasenü'l-Basrî'den yâni Habîbü'l-Acemî geldi

Ahi Dâvûd-ı Tâî'î âli-pâye eylemiş vâris (Aynî Baba; Erkaya 2016: 217'den)

1.9. Fahreddîn Râzî (öl. 606/1210)

543/1149 yılında Rey'de doğmuştur. Tam adı Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistanî şeklindedir. Arap asıllı bir aileye mensuptur. İbnü'l-Hatîb veya İbn Hatîbü'r-Rey diye de adlandırılır. Azmi ve zekası sayesinde kısa zamanda kendisini yetiştirdiği nakledilmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Rüşd el-Hafid, İzzeddin b. Abdüsselam ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi meşhur âlimlerle çağdaştır. İlim tahsili için pek çok seyahate çıktığı bilinir. Çeşitli kaynaklarda Râzî'nin Bahâeddin Veled'i sultana şikâyet ettiği ve şehirden çıkarılmasına sebep olduğu nakledilse de bu durum mümkün değildir; çünkü Râzî, Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrıldığı tarih olan 616/1219'dan çok önce Herat'ta vefat etmiştir. VI/XII. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Fahreddîn Râzî; Arap dili, kelâm, fıkıh usulü, tefsir, astronomi, tıp, felsefe, mantık, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Bu sebeple "allâme" unvanıyla da anılmıştır. Özellikle tefsir ve kelâm ilminde ileri seviyelere ulaşmıştır.¹⁶

Fahreddîn Râzî'nin ismi tevriyeli şekilde şiiire malzeme olur. "Fahr" ve "raz" kelimeleriyle cinas ve tevriyeli kullanımlar dikkat çekicidir:

14 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 339-346; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 83-86.

15 Abdülbaki Gölpınarlı kastedilmektedir.

16 Üçer, *İslam Düşünce Atlası* II/536; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddîn er-Râzî". *DİA*, 12 (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 236-239.

*Nola fahr eylese 'allâme-i Râzî'ye dahi
Keşf-i tahrîr-i mezâyâda o tahrîr-i zamân (S. Vehbî, K. XLIII/45)*

*Ölürse gönül gitmez anun hâk-i derinden
Râzî gibi ol âşık-ı bî-çâre yirinden (Ümidî, G. 162/1)*

Râzî'nin kaleme aldığı Kur'an tefsiri de (*Tefsîr-i Kebîr*) oldukça meşhurdur. Kaleme alınan çeşitli eserlerin Râzî'nin tefsiriyle mukayese edilmesi de divan şiirinde rastlanan bir durumdur:

*Nice 'allâme kim mahcûb olur Keşşâf-ı fazlından
Hemân Râzî gibi tefsîr edince râz-ı ma'nâyı (S. Vehbî, K. XXXIV/12)*

*Fünûn u hikmet ü fazl u kemâlün Fahr-ı Râzîdür
Şihâb-ı Enverî kim zerredür sen neyyir-i a'zam (Nev'î, K. XXXIV/8)*

*Tâ'ademde Fahr-ı Râzî fahr ile şîrîn-mezâk
Seyyid ü Sa'de'd-dîn-âsâ lezzet-i takrîrine (Ahmed Vesîm, G. 264/10)*

Aşkın sırrının Râzî tarafından bile çözülemeyeceği, şiirde bahsi geçen bir diğer mevzudur. Aşk sırrının çözümleninin mümkün olmadığı gibi sevgilinin güzelliğinin sırrını çözmek de mümkün değildir:

*Kaddine derdi elif zülfüne lâm u feme mîm
Mushaf-ı hüsnünün esrârını bilse Râzî (S. Vehbî, G. 239/2)*

*Ben sırr-ı aşk bilmek ister idim velikin
Bu ilm ile bilinmez ger olsa Fahr-ı Râzî (Aşkî Mustafa, G. 516/10)*

1.10. Ferîdüddîn Attâr (öl. 618/1221)

Tam adı Ebu Hamid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim-i Nişaburî olan Ferîdüddîn Attâr, 513/1112 yılında Nişabur'a bağlı Kedgen köyünde doğmuştur. Ömrünün büyük kısmını Nişabur'da geçirmiştir. Mesleği nedeniyle halk tarafından "Attâr" lakabıyla anılmıştır. Baba mesleği olan attarlığı sürdürmüştür. Rivayete göre bir dervişle yaşadığı diyalog sonucu¹⁷

17 Attâr, süslü dükkanının önünde, büyük tüccarlara yakışır bir edayla köleleri eşliğinde oturmakta iken oradan geçen bir derviş durup Attâr'ın dükkanına bakar ve bir ah çeker. Attâr, bu dervîşi "Neden böyle abdal abdal bakınıp duruyorsun? Yürü, var işine git!" diye azarlar. Dervîş ise "Ben yükü hafif bir adamım. Dünyada bu hırkadan başka bir şeye sahip değilim. Ey kesesi türlü türlü ilaçlarla dolu olan efendi! Bu dünyadan göçeceğın vakit ne yapacaksın? Ben bu dünya pazarından çabuk ve kolaylıkla geçip giderim fakat sen bu ağır yüklerini derleyip toplu. Başımın çaresine bak!" şeklinde cevap verir. Bu sözler Şeyh Attâr'a tesir eder ve Attâr, hayatını değiştirir (Lugal, *Devletşah Şair Tezkireleri*, 252-253).

dükkânını dağıtıp Şeyh Rüknüddin Akkaf'a mürit olmuştur. Yetmiş yıla yakın bir zaman, sufi hikâyelerini derlediği söylenir. Moğol istilası sırasındaki genel katliamda, 618/1221 yılında öldürülmüştür. Attâr'a pek çok eser isnat edilir ancak son araştırmalarda bu isnatların yanlış ya da sahte olduğu anlaşılmıştır. Horasan üslubunda şiir söyleyen Attâr'ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Şiirleri aşk ve iştihakı dile getirir. Güç ve anlaşılmasız tarafı azdır.¹⁸

Ferîdüddîn Attâr'ın kaleme aldığı eserler, kendi döneminde de sonraki yüzyıllarda da sayısız yazar ve şairi etkilemiştir. Özellikle *Mantuku 'l-tayr* ve *İlahiname* adlı alegorik mesnevileri ile *Tezkiretü 'l-evliya* adlı evliya menkıbelerine dair eseri, dünyanın neredeyse bütün coğrafyalarında okunur hâle gelmiştir.

Ferîdüddîn Attâr'ın yazdığı eserler ve icra ettiği attarlık mesleği, şiirde tevriyeli kullanılır olmuştur. Bağ bahçe ve kuşlarla tenasüp içinde Attâr'la ilgili mefhumlar zikredilir. Bağın kuşları, *Mantuku 'l-tayr* okur:

*Mantuku 'l-tayr okumaga başladı mürğ-i çemen
Güşe-i gül-zâr şimdi külbe-i Attâr 'dur (Bâkî, G. 110/2)*

*Gülistân şerhin okur kuş diliyle safha-i gülden
Bilürsen Mantuku 'l-Tayrı kulag ur dinle bülbülden (Emrî, Mukattaat 353)*

*Gonceyi eyledi dem-beste gül urdı ana güş
Mantuku 'l-tayr okıdı murg-ı hoş-âvâ-yı çemen (Zâtî, G. 1183/6; Köse 2009: 218'den)*

*Etdi ma'nâ-yı gülistânı te'emmül bülbül
Mantuku 'l-tayra eder şimdi tevaggul bülbül (S. Vehbî, G. 170/1)*

Şairler kendilerini övmek için eserlerini *Mantuku 'l-tayr* ile mukayese eder. Çoğu zaman da kendi eserlerini Attâr'ın eserinden üstün görürler. Güzel sözler söyleyen divan şairi, “bu sözleri Attâr duysa idi kendi eserini kaleme almazdı” gibi oldukça iddialı konuşur:

*Ger işitseydi Rıdvân 'un kelâmın
Dimezdi Mantuku 'l-tayr 'ını Attâr (Ahmed-i Rıdvân, G. 260/7)*

*İşit sana diyeyim kuş dilinde hoş sırlar
Ki yırtta Mantık-ı Tayr 'ı işitse anı Attâr (Ahmedî, K. XXII/3)*

18 Lugal, *Devletşah Şair Tezkireleri*, 251-257; Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü 'l-evliya*, 15-23; Mustafa Çiçekler, *Mantuku 'l-tayr Kuşların Diliyle* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 9-14; Mehmet Kanar, *Esrarname Ferîdüddîn Attâr* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 9-10; M. Nazif Şahinoğlu, “Ferîdüddîn Attâr”, *DİA*, c. 4, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 95-98; Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013), 247-248; Üçer, *İslam Düşünce Atlası* II/952.

*Aşkîyâ ger bu gazel ire diyâr-ı Aceme
Şevkdan bûy-ı vefâ külbe-i Attâra düşe (Üsküdarlı Aşkî, G. 427/5)*

Attâr okumak ve okutmak sadece bahçedeki varlıklara has değildir. Attâr okumak, ilim ve itibarı artırır. Şairin ele aldığı bir diğer unsur, insanların Attâr'ın eserlerini okuması ve Attâr'dan manevi himmetinden istifade etmek istemeleridir:

*Attâr gibi çârsû-yı i'tibârda
Îsâr-ı nefha-i keremünle ferîd olur (Nâ'îlî-i Kadîm, K. XXXI/7)*

*Nûkhet-i zülfi suhan kıldı dimâgım yağma
Meded ey Hazret-i Attâr amân n'olsun bu (Ş. Gâlib G. 270/10)*

*Hezârân Mantku't-tayr okudum çıkmam dedi âhir
Kanat saldı görünce darb-ı top-ı heft-kantârı (S. Vehbî, K. VIII/38)*

Cem'in kadehinin kenarında ism-i azam yazılı olduğuna inanılır. Bu sırlı yazı, o kadehten içenlerin okuyabildiği bir yazıdır. Cem'in kadehinden hareketle, fena kadehinin etrafındaki yazının pek çok âlim ve şaire feyz verdiği zikredilir:

*Mestüz ol câm-ı fenâdan ki kenârındaki hatt
Nâ'îlî nice Senâyî nice 'Attâr okudur (Nâ'îlî-i Kadîm, G. 98/9)*

Sevgilinin kendisi ve saçı, attar dükkanındaki hoş kokulara benzetilir. Mantık ve attar kelimelerinin birlikte ve tevriyeli kullanımına şahit olunur:

*Mantukun oldı senün kâşif-i esrâr-ı ulûm
Aceb olmaz dem-i müşgînüne dirsem attâr (Nev'î, K. XXIII/17)*

*Biri Attârlarda bir güzeldür
İnen mahbûb inen bî-bedeldür (T. Yahyâ Bey, Şehrengiz II/211)*

1.11. Habîb-i Acemî (öl. 130/747)

İlk dönem sufilerindendir. Habîb-i Acemî, Kur'an okumayı bilmediği için kendisine "Acemî" lakabı verilmiştir. Hayatının ilk dönemlerinde tefecilik yaptığı söylenen Habîb-i Acemî, Hasan-ı Basrî'nin ilim halkasına katılıp orada tövbe etmiş ve ondan ilim tahsil etmiştir. Habîb'in zamanda ve mekânda serbestiyet, ilahi lütuflarla beslenme, hastaları iyileştirme gibi pek çok keramet gösterdiğine inanılır.¹⁹

19 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 109-117.

Divan şiirinde Habîb-i Acemî ismine genellikle silsilenamelerde rastlanır. Bu tip kullanımın dışındaki örneklerle ise taranan divanlarda rastlanmamıştır.

Şeyh Şiblî Şeyh Habîbü'l-Acem

Lâmekân seyrine basmışlar kadem (Kerküklü Tabıboğlu, 17/10)

Ol dahu çün Habîb-i Acemîye telkîn eyledi

Anun için dem-be-dem zikir itdüğü Sübhânıdur (Ümmî Sinân, K. VIII/4)

Hasan-ı Basrî'ye idüb ta 'lîm

Buldı andan Habîb sad takrîm (A. Sivasî, Silsilename 93/10)

1.12. Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922)

Tam adı Ebu'l-Mugisü'l-Hüseyin b. Mansûr el-Beyzavî olan Hallâc-ı Mansûr,²⁰ meşhur sufilerdendir. İran'ın Tur kasabasında doğmuş; Basra'ya yerleşerek evlenmiştir. Birtakım garip hâller geçirdiği, riyazet ve keramet ehli olduğu, mest ve kararsız hâlde bulunduğu, hakikatlere ve sırlara vakıf olduğu söylenmiştir. Ebu Abdullah Muhammed b. Hafif, Ebu Bekr Şiblî ve Kuşeyrî gibi şeyhler hariç; şeyhlerin ekseri, Mansûr'un işini ret ve inkar etmiştir. Ebu Said Ebu'l-Hayr, Ebu'l-Kasım Cürcanî, Ebu Ali Farmedî ve Yusuf Hemedanî gibiler ise Mansûr'u tazim etmişlerdir. Bazı kimseler; “sufî olan Hallâc-ı Mansûr başkadır, mülhîd olan Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc başkadır.” derler. Mülhîd olan Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, Muhammed b. Zekerîyya'nın hocası olup Ebu Said Karmatî'nin arkadaşıdır. Hallâc'ın Cüneyd-i Bağdâdî ile sohbetleri olmuştur. Hallâc'ın tasavvufta üstadı Amr b. Osman-ı Mekki'dir. Tasavvufta ilerleyip fenafillah makamına ulaşınca “Ene'l-Hak” demiş; bu sözün bâtını manasını değil de zahiri manasını ele alanlar, Hallâc'ı münkir kabul etmiştir. Hapse atılıp 8 yıl hapiste tutulan Hallâc, bu dönemde “*Tavasî*” adlı bir eser kaleme almıştır. Aynı dönemlerde Karmatîler Kâbe'yi tahrip edince, mahkeme bu olayın sebebi olarak Hallâc'ın “Ene'l-Hak” sözünü sebep göstermiştir. Kadı Ebu Ömer Hammadî, Hallâc'ın katline ferman vermiştir. Bağdat'ta kamçılanıp vücudu parça parça edilen Hallâc, darağacına çekilerek teşhir edilmiş ve taşlanmış;²¹ ardından da kafası kesilerek cesedi yakılmıştır.²² Birçok sufi, Hallâc'ın hak yolda şehid edilmiş bir mücahit olduğunu

20 Hallâc: pamuk atan demektir. Rivayete göre; Hallâc bir gün pamuk işiyle uğraşan bir arkadaşının deposuna gitmiş; bir parmak işaretiyle pamuk çekirdekleri derhâl ayrılmıştır. Hallâc lakabını bu yüzden almıştır (Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 707).

21 Herkes Hallâc'a recm taşı atmış ancak Hallâc hiç ses çıkarmamıştır. Ebu Bekr Şiblî de muvafakat etmek için bir gül atınca Hallâc “âh” diye bağırmıştır. “*Sana atılan bunca taşlardan hiçbirine niçin âh etmedin? Atılan bir güle âh etmenin sırrı nedir?*” diye Hallâc'a sorulmuştur. O da “*Onlar bilmiyorlar; onun için de mazurdurlar. Onun (Şiblî'nin) yaptığı gücüme gitti çünkü o biliyor, bunu yapmamalıydı.*” şeklinde cevap vermiştir (Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 715).

22 Hallâc'ın müritlerinden bazıları: “*Hallâc katledilmedi ancak Hallâc'ın benzeri bir Allah düşmanı o şekilde öldürülmüştür.*” dediler. (Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 291). Ancak bu rivayetin Hz. İsa'dan mülhîm olduğu aşikardır.

bildirmiştir. Hallâc'ın kesilen her bir azasından “Ene'l-Hak” sadası işitildiği, yakıldıktan sonra da külünden “Ene'l-Hak” naraları geldiği aktarılmıştır. İdama götürülürken bir taşın üzerinde bir kez “Allahu ekber” deyince taşın eridiği; darağacındayken kesilen bileklerinden akan kanların yerde kelime-i tevhid yazdığı; bileklerinden akan kanların Dicle'ye karıştığı ve bu anda Dicle'nin coştığı; Dicle'den sulanan bütün nebatın kelime-i tevhid söyleyerek galeyana geldiği; yakılan cesedin küllerinin Dicle'ye serpildiği zaman Dicle'nin sakinleştiği gibi çok çeşitli menkıbeler Hallâc için anlatılmıştır.²³

Edebiyatta Hallâc, aşk şehidi sayılır. Davasına olan sadakati, davasından vazgeçmemek uğruna darağacına çekilmesi ve “Ene'l-Hak” sözü, Hallâc'ı divan şiirinin en önemli kavramlarından biri hâline getirmiştir. Aşkın sırrı “Ene'l-Hak” sözünde gizlidir. Âşık da aşkına sadakat göstermeli ve gerektiğinde “Ene'l-Hak” diyerek Mansûr gibi dâra çekilmeyi göze almalıdır:

*Meydân-ı aşk içre cân kim terk iden Mansûr olur
Gönlüm “ene'l-Hak” dir ise zülfünde ber-dâr eylemem (Şeyhî, G. 121/4)*

*Hezârân âferin dâr-ı cihânda Şâh Hallâca
İrîmişdür Ene'l-Hak refreğiyle kasr-ı mi'raca (Zâtî, G. 1240/2; Köse 2009: 253'ten)*

*Bâde-i vahdet ile mest oluyorsun Asrî
Sen de gel şimdi ene'l-hak diyerek dâra yürü (Asrî, G. 178/7)*

*Vücûd-ı mutlakın bahri ne mevci kim eder peydâ
“Ene'l-hakk” sırrını söyler eger mahfî eger peydâ (Usûlî, G. 1/1)*

*Vücûd-ı mutlakın bahri ne mevci kim eder peydâ
“Ene'l-hakk” sırrını söyler eger mahfî eger peydâ (Usûlî, G. 1/1)*

*Aşk degül mi âşıkı şevk-ıla ber-dâr eyleyen
Gerçi Bağdâdî ene'l-hak söyleyen Mansûr ise (Ümmî Sinân, K. XII/37)*

*Ene'l-‘aşk na’rasın urdum ene'l-Hak söylerem gayrı
Ne hâcet Hazret-i Mansûr gibi üftâdî-i gavga (Aşkî Mustafa, G. 12/10)*

Âşık, Mansûr'dur. Sevgilinin saçı ise darağacı telakki edilir. Âşık için bu idam bir şeref kabul edilir:

23 Uludağ, *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 704-718; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 288-293; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 185-186; Üçer, *İslam Düşünce Atlası* 1/302.

*Fakat bir ben miyim âlem sana mecbûrdur şimdi
Gönüller dâr-ı zülfünde bütün Mansûrdur şimdi (Abdünnâfi İffet, G. 271/1)*

*Aşkı ile âdemi dünyâda Mansûr eyleyüp
Zülfünün dârına dilber cânını ber-dâr ider (Ahmed-i Rıdvân, G. 8/4)*

*Halka gavgâ salayım ben dahı Mansûrlayın
Zülfünde asılayım dâra varayım cânım (Eşrefoğlu Rûmî, G. 78/6)*

*Şeyhî umardı Mansûr ola hüsn iline
Âkibet gönli bigi zülfine dâr oldu yine (Şeyhî, G. 155/8)*

*Gördiler Mansûr-veş zülfünde ber-dâr olduğum
Yakdılar hâkisterüm âhumla ber-bâd idiler (Üsküdarlı Aşkî, G. 73/3)*

Bu fani dünya bir dâr ağacı kabul edilir. Mansûr gibi nefis ve beden libasından kurtulanlar, gerçek âleme ulaşır. Darağacı, ukbaya açılan bir kapı kabul edilir. Bu dünyaya meyleden kişi ise dünyanın darağacına çekilecek ve mahvolacaktır:

*Âşık oldur dâr-ı dünyâdan ferâgat eyleyüp
Eyleye Mansûr-veş iki cihânı bir kadem (T. Yahyâ Bey, G. 286/5)*

*Fenâsın bildi dünyânun çekildi dâr-ı 'ukbâya
Sa'âdet mülkine Bârî muzaffer kıldı Mansûrî (Bâkî, G. 505/4)*

*Dâr-ı cihânda 'asâ koyup cism-i zârını
Tenhâca gitti görmege Mansûr yârını (Emrî, Mukattaat 433)*

*Şu cân kim oldu anun 'ışkı dârına Mansûr
Vücüd leşkerinün kahrına muzafferdür (H. Hamdî, G. 26/4)*

*Pek asılma heves-i târik-i dil-gîsûya
Korkarım ey dil-i Mansûr seni dâra çeker (Âkif, G. 33/4)*

*Cihad-ı ekber-i nefis it 'âlem-efraz-ı tevhîd ol
Budur sırr-ı "ene'l-hak" bezmine Mansûr olmaklık (E. Ferîd İbrahim, G. 26/6)*

*Geç Nev'iyâ libâs-ı bedenden ki kayd imiş
Mansûra rişte-i teni Îsâya sûzeni (Nev'î, G. 540/5)*

Şaire göre gerçek âşık, Mansûr gibi canını aşkı uğrunda feda eden kişidir. Bunu yapamayan, âşıklık iddia etmemelidir. Sevgiliye meyli olan herkes canından vazgeçecek seviyededir:

*Kaddüne meyl etmeyendür bu ser-i meydânda
Asılıp Mansûr-ves' aşk-ıla şöhret bulmayan (Beyânî, G. 586/3)*

*'Aşk meydânı Beyânî bir temâşâ-gâhdur
Ana çün Mansûr ber-dâr olmayanlar gelmesün (Beyânî, G. 633/9)*

*Didüm Mansûr-ı aşkum târ-ı zülfünde beni bend it
Didi ber-dâr-ı aşkum olana âlî resendür bu (Ahmet Müsellem, G. 134/3)*

Hallâc idama götürüldüğü esnada bir taşın üzerine çıkmış “Allah” diye nara atmıştır. Bu naranın samimiyetine binaen Hallâc'ın ayağının altındaki taşın eridiği rivayet edilir. Şairler kimi zaman menkıbeye de değinmiştir:

*Virüp tezelzül-i Mansûrî sâk-ı arşa tamâm
Hudâ Hudâ diyerek pây-ı dâra dek giderüz (Nâ'îli-i Kadîm, G. 166/4)*

*Menâr-ı dârdan Mansûr'a bang-ı aşk urdurmak
Heveskârâne hâl-i âşıkî teşhîr içündür hep (Esrâr Dede, G. 20/2)*

1.13. Hasan-ı Basrî (öl. 110/728)

Hasan-ı Basrî, hakkında pek çok menkıbe anlatılan zatlardan biridir. Rivayete göre; Hasan-ı Basrî'nin annesi, Hz. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü Seleme'nin hizmetçisi imiş. Annesi meşgul iken Hasan'ı Ümmü Seleme kucaklar ve göğsünü verirmiş. Rivayet edilir ki o zaman Ümmü Seleme'nin göğsüne birkaç damla süt gelmiş ve Hasan-ı Basrî sütü içmiş. Kerametleri ve üstünlükleri, Hz. Peygamber'in zevcesinin sütünden içmesi sebebiyle imiş. Hem Hasan-ı Basrî bebekken Hz. Peygamber'in su içtiği testiden su içtiği için “içtiği su nispetinde Peygamber ilminden faydalandığı” aktarılmıştır.²⁴ Ancak ölüm tarihlerine bakıldığında anlatılan “testiden su içme” ve “süt emme” hadiselerinin mümkün olmadığı görülecektir.

Hasan-ı Basrî ismi silsilenamelerde karşımıza çıkar. Bununla birlikte Basrî'nin züht ve takva ehli olduğu da şiirde dile getirilir:

24 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 83-97; Üçer, *İslam Düşünce Atlası*, I/166-168.

*Ol dahî bil Hasan-ı Basrîye telkîn eyledi
Zâhiri bâtnı ma'mûr pîrlerin burhânidur (Ümmî Sinân, K. VIII/3)*

*Ali'nin sırrına mir'ât olan Basrî Hasan bî-şek
Hasandan da Habîb'e intikâl etmiş emânettir (Bâkî, K. XVI/45)²⁵*

*Münkeşif olsa bekâda Hasan-ı Basrî'ye
Vera'u zühdünü elbette eder istihsân (S. Vehbî, K. XLIII/42)*

*Bu rivâyâtı Hasan Basrî bana nakl eyledi
Eyledi gün gibi bize şerh-i Tıbyân bir köpek (Aşkî Mustafa, G. 374/20)*

1.14. İbrahim Edhem (öl. 161/777)

İlk dönem zahit sufilerinden olan İbrahim Edhem'in künyesi, Ebu İshak İbrahim b. Edhem b. Mansûr'dur. Horasan'ın Belh bölgesindeki meliklerden birinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Hakkında birçok menkıbe anlatılır. Bir gün avlanmak için araziye gittiğinde gaipten bir ses duymuş ve varlık sebebini sorgulamaya başlamıştır. Sonrasında tacını ve tahtını terk edip sufilere yolunu seçmiştir.²⁶ Başka bir rivayette, Edhem hükümdarlığı döneminde ava çıkar. Bir ceylanı takip edip vadiye iner. Vadide, eli ayağı bağlanmış birinin karga tarafından beslendiğini görür. Bu adamın kervanı soyan hırsızlar tarafından bu hâlde bırakıldığını; karganın ise Allah tarafından bu adamı beslemek için gönderildiğini öğrenir. Bu hadiseden sonra tacı ve tahtı terk edip sufilik yolunu seçer.²⁷ Edhem çölde bir adam görmüş ve bu kişi Edhem'e ism-i azamı öğretmiştir. Edhem, bu duayı okuyunca Hz. Hızır'ı görmüştür. Hızır, Edhem'e ism-i azamı öğreten zatın Dâvûd-ı Belhî olduğunu bildirmiştir. Başka bir rivayete göre ise Edhem bir gece sarayındaki tahtının üzerinde uyuyakalmıştır. Bu esnada sarayın çatısından bir ses duymuştur. Edhem, çatıdaki sesle arasında geçen çeşitli diyaloglardan sonra sarayını ve saltanatını terk ederek Belh'ten ayrılmış ve zahitlerin yolundan gitmiştir. Başka bir rivayete göre Edhem'in gönlündeki züht ateşini bizzat Hz. Hızır tutuşturmuştur. Olanca heybetiyle Edhem'in sarayına gelen Hızır, Edhem'e çeşitli nasihatlerde bulunmuş ve Edhem saltanatı terk etmiştir.²⁸ Evliya tezkirelerinde Edhem, tacını ve tahtını terk edip züht hayatını seçen biri olarak anılır. Hakir görülmekten lezzet alan, münzevi bir hayat süren, sırrının ifşa edilmesiyle birlikte ortadan kaybolan Edhem, çeşitli kerametler gösteren efsanevi bir şahıs olarak nakledilir.

25 Abdülbaki Gölpınarlı kastedilmektedir.

26 Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 64-66

27 Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015): 147.

28 Uludağ, *Ferîdüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 163-189; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 64-66; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 130-132; Üçer, *İslam Düşünce Atlası* 1/288.

Şairler, âşıklık iddiasını güden birinin Edhem gibi her şeyi terk etmesi gerektiğini vurgular. Sevgilinin âşıkta açtığı yaralar, “Tâc-ı Edhem” gibi kabul edilir. Aşk gamı, âşık için tâc-ı Edhem’dir. Aşkla elde edilecek olan şeyler ise mukayeseden uzak ve kıymetlidir. Sultanlığı verip kanaat ve faniliği almak, en doğru ticarettir:

*Gir kanâat şâline Edhemlik eylersen gönül
Çün gedâ-yı ‘ışk olan pâlâsa dîbâsın virür (Üsküdarlı Aşkî, G. 91/3)*

*Fenâ ehliyle hem-cins olmağîçün İbn-i Edhem-veş
Virüp fâhir-libâsum almışam bir köhne şâlum var (Çorlulu Zarîfî, G. 117/4)*

*Edhem gibi terk eylemiş mülk-i fenâyı
Şâhâne tefâhürle deriz kim ne gedâyız (S. Vehbî, Terci-i Bend, I/1/2)*

*Varını terk eylemiş râh-ı muhabbetde mukîm
Edhem-âsâ taht u tâc u sîm ü zerden geçmişüz (Aşkî Mustafa, G. 242/2)*

*İşitdün âşık oldı Şâh Edhem
Giyüp bir çul cihânda itdi seyrân (Eşrefoğlu Rûmî, G. 83/9)*

Methiyelerde de Edhem mazmununa rastlanır; Edhem, memduhun ancak kölesi olacak seviyededir. Şair, kendini de Edhem makamında görebilir. Sözü ve hünerin derinliğini vurgulamak için Edhem benzetmesi kullanılabilir:

*Bende-i dergâhun olmuşlar selâtîn-i cihân
Kemterîn bir çâkeründür Zâde-i Edhem senün (Beyânî, G. 456/7)*

*Kılsan adü şikârın per döke Bâz-ı Eşheb²⁹
Gelsen vera’ sözine pend ala İbni Edhem (Şeyhî, K. VIII/19)*

*Tayy eder lehmü’l-basarda Edhem-i tab’ım eger
Âlem-i gayb-ı hüner olsa verâ-yı nev-zemîn (Âkîf, G. 98/2)*

Takva ehli gibi görünen bazı sahtekarların olabileceği vurgulanırken de İbrahim Edhem zikredildiği olur. Böylelerinin İbrahim Edhem olamayacağı dile getirilir. Bu durumun tam tersinin söz konusu olduğu da dile getirilir. Takva ehli olursa bile halk arasında bu durumun kavranamayacağı ve riyâkarlık olarak adlandırılacağına dikkate çekilir:

29 Bâz-ı Eşheb, Abdülkâdir Geylânî’nin lakaplarından biridir.

*Bedevî'nün müsemmâ zâhir olmaz ismden ey dil
Kıyâs itme her İbrâhîm İbrâhîm Edhemdür (Agâh, G. 69/3)³⁰*

*Her kişi bu harem-i ışkda mahrem olmaz
Her Birâhîm bu dergâhda Edhem olmaz (Ahmedî, G. 287/1)*

*Riyâ vü zerk ile meşhûr olursın halk-ı âlemde
Tutalum 'ışk-ile Mansûr-ı vakt ol zühd-ile Edhem (Nev'î, K. XXXIV/25)*

Bu dünya ve içindekilerin hepsi gelip geçicidir. Bu faniliği iyi anlayanlardan biri de Edhem'dir. Dünyaya Edhem gibi bakmak gerektiği söylenir. Taç ve taht sahibi Edhem'in de fena bulduğu şiirde zikredilir. Fena ehli olmak, en büyük saltanattır:

*Fenâsın bildi âhır tâc ile tahtını terk etdi
Bu mülk-i bî-sebâta Zâde-i Edhem gelüp gitdi (Beyânî, G. 813/4)*

*Vâdî-i gamda mücerred zillet-i hestî ile
Âşiyân-ı murg-ı vahşî tâc-ı Edhemdür bana (Ahmet Müsellem, G. 5/2)*

Edhem'in manevi coşkunluğu da şiirin malzemesidir. Kadeh, "Tac-ı Edhem"dir ve neşe verir:

*Nihânî işrete mâni degüldür kisvet ey zâhid
İçerler bunda 'ârifler toluyı tâc-ı Edhemden (Bâkî, G. 360/3)*

*Tâc-ı Edhem neş'esin terk itme bâri zâhidâ
Çünkü yokdur sende İbrâhîm Edhem neşvesi (Ş. Yahyâ, G. 404/2)*

1.15. Mâlik b. Dînâr (öl. 131/748)

Mâlik b. Dînâr, sufilerin önderlerinden olup Hasan-ı Basrî'nin dostlarından. Bir kölenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Hakkında pek çok menkıbe rivayet edilmiştir. Kendisi ile özdeşleşmiş olan menkıbe ise şu şekildedir: "Mâlik b. Dînâr, deniz yolculuğuna çıkar. Deniz ortasına varınca gemiciler seyahat ücretini ister. Mâlik, parasının olmadığını söyleyince gemiciler Mâlik'i kendisinden geçinceye kadar döver. Mâlik'in aklı başına gelince gemiciler yine para ister ve Mâlik'i yine dövüp denize atmaya cüret ederler. Bu esnada denizin üzerinde ağızlarında dinarlar olan balıklar zuhur eder. Mâlik, elini uzatıp balıklardan bir dinar alır ve gemicilere verir. Hadise karşısında gemiciler Mâlik'in ayaklarına kapanır ancak Mâlik gemiden ayrılıp su üzerinde yürüyerek gözden kaybolur."

30 Şerife Akpınar neşrinde bu beyit (60/3)'te yer almaktadır.

Bu sebeple Mâlik'e "Dînâr" ismi verilmiştir. Yıllarca itikafta yaşadığı ve bir şey yemediği rivayet edilir.³¹

Divan şiirinde Mâlik b. Dînâr, sıkça kullanılan bir isim olarak karşımıza çıkar. "Mâlik" ve "Dînâr" kelimelerinin tevriyeli olarak kullanımına sıkça rastlanır. Anlam zenginliği, dinar sahibi olma isteğiyle sağlanır:

*Nakd-i câna almış iken Yûsuf-ı maksûdumu
Mâlik-i dînârlar bozmak ister bâzârımı (Hayâlî, G. 592/2)*

*Her durahtı çemenün mâlik-i dînâr-durur
Zeri ger hâk ile eylerse 'aceb mi yeksân (Emrî, K. 1/13)*

*Alurlar nakd-i 'aklun sîm-berler müflis eyerler
Riyâzetler çeküp yıllarla olsan Mâlik-i Dînâr (Emrî, G. 153/2)*

*Gice sûzân-ı mahabbet gündüzün ber-dâr-ı 'ışk
Sanasın Mansûrdur yâ Mâlik-i Dînâr şem' (Nev'î, G. 211/4)*

*Sûfî ruh-ı zerd ile visâle yitişilmez
Bir hâlet idüp mâlik-i dînâr olabilesek (Nev'î, G. 258/4)*

*Melek vasf etse Mâlik'den açar ol dûzahî bahsi
Sanarsın hem-zebânî zâhidin gûyâ zebânîdir (S. Vehbî, G. 49/5)*

1.16. Ma'rûf-ı Kerhî (öl. 200/816)

Tam adı; Ebu Mahfuz b. Firuz-ı Kerhî olan bu zat, zamanının büyüklerinden kabul edilir. Ma'rûf'un Ali b. Musa Kazım'ın azatlı kölesi olduğu bildirilmiştir. Ma'rûf, Serî-i Sakatî'nin üstadı imiş. Ma'rûf, Hristiyan bir ailede doğmuş, İmam Ali b. Musa Kazım'ın himmetiyle İslam'ı seçmiş ve sonunda ailesini de Müslüman etmiştir.³²

Ma'rûf hakkında sayısız menkıbe anlatılmıştır. Ma'rûf, genellikle silsilenamelerde zikredilen bir isimdir. Taranan divanlarda farklı bir kullanım tespit edilememiştir:

*Şeyh Ma'rûf'da eser bâd-ı sabâ
Ol sabâdan kesb ider cânlar safâ (Kerküklü Tabiboğlu, 17/1)*

31 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 97-105.

32 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 409-415; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 71-73; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadaratı'l-kuds*, 127-128; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meşhurlar*, 149.

*Ol dahı çün Ma'rûf-ı Kerhîye telkîn eyledi
Anun için bi-nişân u lâ-mekân seyrânıdır (Ümmî Sinân, K. VIII/6)*

*Habîbin vârisi Dâvud-ı Tâ'idir ki ondan da
Bu sır Ma'rûf-ı Kerhî'ye ulaşmış bir vedî'attir (Bâkî, K. XVI/46)³³*

1.17. Serî-i Sakatî (öl. 257/870)

Bu zat, Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı ve üstadıdır. Tam adı; Ebü'l-Hasan Serî³⁴ b. Mugallas-ı Sakatî³⁵ olarak aktarılmıştır. Serî, Ma'rûf-ı Kerhî'nin talebelerinden imiş. Serî'nin çok abid bir kul olduğu söylenir. Başlangıçta Bağdat'ta yaşar ve hurdacılık edermiş; bu yüzden kendisine “Sakatî” lakabı verilmiştir. Manevî âlemde yüce makamlarda olduğuna inanılır.³⁶

Serî-i Sakatî de silsilenamelerde karşımıza çıkan bir isimdir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı olması ve onu yetiştirmiş olması dolayısıyla da zikredilir.

*İrdi andan Serî pür-nûra
Dahı andan Cüneydî mecbûre (A. Sivasî, Silsilename 93/12)*

*Serî'ye sonra gelmiştir Cüneyd'e çünkim iş bu sır
Denir seyyid o sultâna şeref-zây-ı tarîkattir (Bâkî, K. XVI/47)³⁷*

1.18. Süfyân-ı Sevrî (öl. 161/778)

Süfyân-ı Sevrî, beş büyük müçtehitin biri sayılır. Dönemindeki birçok büyük âlim ve şeyhle arkadaşlık etmiştir. Anlatılanlara göre; Süfyân, ilk dönemlerinde bir gün camiye yanlışlıkla sol ayağıyla girmiştir. Bunun üzerine “*Ey sevr! Sevrlik yapma!*” yani “*Ey öküz! Öküzlük yapma!*” şeklinde bir ses işitilmiştir. Bu yüzden ona Sevr demişlerdir. Sünnete ve farza son derece bağlı biri olduğu zikredilmiştir.³⁸

Süfyân-ı Sevrî şiirde genellikle diğer veli ve mutasavvıflarla birlikte zikredilmektedir:

*Bu için bir bilmek ile buldular Hakka tarîk
Şiblî vü Ma'rûf u Sevrî vü Cüneyd ü Bâyezîd (Hayâlî-i Gülşenî, G. 32/5)*

1.19. Şeyh-i San'ân (öl. 211/826-27)

İlk dönem evliyasından olan bu zatın tam adı Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafî es-San'ânî el-Himyeri'dir. 126/743-44 yılında Yemen'in başkenti olan San'a şehrinde

33 Abdülbaki Gölpınarlı kastedilmektedir.

34 Akççek'in tercümesinde bu isim “Sırrî” olarak zikredilir.

35 Bu tarih, Uludağ, *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya* 'da 251/865 olarak verilmiştir.

36 Uludağ, *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 416-430; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi*, 74-77; Akççek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadarati'l-kuds*, 149-150.

37 Abdülbaki Gölpınarlı kastedilmektedir.

38 Uludağ, *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 292-303.

doğmuştur. Çeşitli ilmî ziyaretler gerçekleştirmiş ve bu seyahatlerde Mamer b. Râşid, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes ve devrinin diğer büyük âlimlerinden hadis tahsil etmiştir. İmam Buhârî 110, Müslim de 409 hadisi Abdürrezzak'tan almış ve eserlerinde bu hadislere yer vermişlerdir. Şii mezhebinden olduğu söylenen Abdürrezzak, hadis ilminde itibar edilen bir âlimdir.³⁹

Şeyh-i San'ân'ın bilinirliğini sağlayan asıl hadise ise başından geçtiğine inanılan bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantuku'l-tayr*'ında geçer. Müritleriyle birlikte yaşayan ve sayısız keramet gösteren şeyh, rüyasında gördüğü bir Hristiyan kızına kavuşmak için Rum iline gider ve aradığı kızı bulur. Sevdiğine kavuşmak uğruna içki içen, dinini değiştirip zünnar bağlayan ve domuz çobanlığı yapan bu şeyhin kıssası, Doğu edebiyatlarında iyi bilinir. Bu kıssa, davasında sadık olmanın en bilindik örneklerindedir.

Şeyh-i San'ân'ın düştüğü bu vartanın sebebi, farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bu anlatıların en ilginç olanı ise Şeyh-i San'ân'ın Abdülkâdir Geylânî'ye itaat etmemesi üzerine bunları yaşamış olması hakkındadır. Rivayete göre Geylânî'ye Allah tarafından “*Ayaklarım, bütün evliyanın boynundadır.*” sözü ilham edilmiş ve Geylânî bu sözü ilan etmiştir. Şeyh-i San'ân ise bu sözü kabul etmeyerek “*Ben muhiplerdenim, Gavs-ı Azam'ın bu sözüne uyup boyun eğmem gerekmez.*” demiştir. O vakit Geylânî “*O zaman boynuna domuz ayakları bassın.*” demiştir. Şeyh-i San'ân'ın sergüzeştinin bu sebeple yaşandığına inanılır. Özellikle Kadirilerdeki inanışa göre, Şeyh-i San'ân'ın bu vartadan kurtulması yine Geylânî'nin himmetiyle olmuştur.⁴⁰

Şeyh-i San'ân, sevdası uğruna din değiştirmeyi hatta zünnar bağlayıp domuz olatmayı bile göze almıştır. Âşık ise sevdiği uğruna bunları göze almalıdır. Sevgili uğruna bunları göze almayan, kendine âşık dememelidir. Şiirde Şehy-i San'ân'ın bahis konusu olması, genellikle bu durumla alakalıdır:

*Aceb zülfün çelîpâsı ne sûretden görindi kim
Perîşân itdi sevdâsı huzûr-ı Pîr-i San'ân'ı (H. Hamdî, G.177/4)*

*Şeyh San'ân ki bağlamış zünnâr
Bir de ol dîn-fedâ-yı aşkı görün (Asrî, Terkib-i Bend I/IV/5)*

*Pîr-i San'ânı halâs itdin o denlü vartadan
Küfr-i hestiden rehâ kıl lâ-salâhem el-meded (Sıdkî, G. 51/11)*

*Bağlaram zünnâr ammâ merd elinden bağlaram
Özgedür dînüm benüm âyîn-i San'ân özgedür (Kavsî, G. 118/4)*

39 Ali Akyüz, “Abdürrezzak es-Sanani”. *DİA*, 1, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 298-299; Yusuf Babür, “Şeyh-i Sanan Kıssasına Dair”, *Turkish Studies* 8/13 (2013), 509-516.

40 Tahir Galip Seratlı, *Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin Menkabeleri*, (Konya: Kardelen Yayınları, 2010), 47-49.

1.20. Şiblî (öl. 334/946)

Şiblî,⁴¹ Bağdat'ta doğup büyümüştür ancak aslen Eşrusne şehrinde dir. İlk dönem sufilerindedir. Züht ve takva ehlidir. Künyesi Ebu Bekr Dülef b. Cuhder Şiblî'dir. Uyumadan ibadet edebilmek için gözlerine tuzla sürme çeken biri imiş. Dinin emirlerine aşırı derecede hassasiyet gösterdiği bildirilmiştir. Mâlikî mezhebi üzere ilim sahibi olduğu bilinir. Pek çok hadis kaydetmiştir. Hallâc-ı Mansûr'un tarafında durduğu için halktan daima eza görmüştür. Bir müddet Demavend emirliği yapmış, Bağdat'tan gelen azil mektubuyla hakikate kapı aralamış ve makamı terk etmiş, Cüneyd-i Bağdâdî'nin müşidliğinde pek çok mertebe katetmiştir. Şiblî hakkında birçok keramet nakledilmiştir.⁴²

Şiblî, şiirde kendine has bir yanıyla anılmaz, genellikle diğer evliyayla birlikte zikredilir. Şiblî ve diğerlerinin manevi makamları vurgulanır:

*Mûsî vü Tûr nedür Şiblî vü Mansûr nedür
Ejdehâ olan ağaç urgan ile dâr nedür (Nesîmî, G. 102/6)*

*Mu'tekid pey-rev-i Şiblî vü Cüneyd ü Zü'n-nûn
Müttakî-mertebe düstûr-ı velî-isti'dâd (Cevrî, K. XVIII/7)*

*Mey ü mahbûb ile işret iderken zâhid-i sâlûs
Söze gelse velî Şiblî vü İbrâhîm-i Edhemdür (Hisâlî, G. 84/5)*

*Mükâşif-i mutlakî meczûb-ı mutlak tarîk-i dünyâ
Cüneyd ü Bâyezîd ü Edhem ü Şiblîye hem-pâye (Nâ'îl-i Kadîm, Tarih (44)/2)*

Şiblî'nin kerametlerinden biri de azgın bir nehirden kurtulmaktır. Başka bir kerameti ise Dicle kenarında gerçekleşir. Dicle nehrinin akan suyu üzerinde namaz kılar. Nadiren de olsa bu durum şiire yansır:

*Şeyh Şiblî gibi akar suya seccâde salup
Gösterür halka alâmet yine bu cîsr-i 'alâ (T. Yahyâ Bey, K. XXXI/10)*

1.21. Veysel Karenî (Üveys el-Karenî) (öl. 37/657)

Tabiinden olan Yemenli Üveys el-Karenî için Hz. Peygamber'in "Üveys el-Karenî, sahabeye güzel bir şekilde tabi olanların en hayırlısıdır." şeklinde buyurduğu rivayet edilir. Hatta Hz. Peygamber'in "Rahman'ın nefesini Yemen cihetinde buluyorum." dediği de hadisler arasında

41 Şeyh Galib Divanı'ndaki 25 beyitlik bir mesnevi, "Hikâye-i Ebû Hafz Haddâd Bâ-Şiblî Rahmetullâhi Aleyhi'l-Bârî" başlığıyla Haddad ve Şiblî'nin buluşmasını konu edinir.

42 Uludağ, *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 738-768; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi*, 147-148; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadarati'l-kuds*, 332-336.

zikredilir.⁴³ Karenî, Yemen'deki Murâd kabilesinin Karen aşiretine mensuptur.⁴⁴ Bazı hadis kitaplarındaki rivayetlere göre Hz. Ömer, halifeliği döneminde Yemen'den gelen bir grup insana aralarında Üveys el-Karenî'nin bulunup bulunmadığını sormuştur. Soru üzerine Üveys çıkıp kendisini tanıtmıştır. Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in kendisine ileride Üveys'in Medine'ye geleceğini haber verdiğini ve onu gördüğü takdirde dua istemesini tavsiye ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Üveys, Hz. Ömer'e dua etmiştir. Hz. Ömer, Üveys'in kafileyle birlikte Kûfe'ye gittiğini öğrenince Kûfe valisine bir mektup yazıp Üveys hakkında referans olmayı teklif etmiş fakat Üveys kalabalıktan uzak bir hayat yaşamak istediğini belirterek Hz. Ömer'in bu teklifini reddetmiştir. Ertesi yıl Hz. Ömer, Kûfe'den hacca gelen bir kişiye Üveys'in durumunu sormuş ve Üveys'in yoksulluk içinde yaşadığını öğrenmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, o kişiye Üveys hakkında Hz. Peygamber'den duyduklarını anlatmış, hacdan dönen Kûfeli de Üveys'in yanına gidip ondan dua istemiştir. Karenî'nin ise halkın dua istemek için yanına gelip kendisine iltifat etmesinden endişe duyduğu ve o bölgeyi terk ettiği⁴⁵ rivayet edilir.⁴⁶

Üveys, Hz. Peygamber'i görmemiştir ancak onun Hz. Peygamber tarafından manevi âlemde irşat edildiğine inanılır. Bu şekilde bir şeyhe bağlanmadan, mürşid-i ekber olan Peygamber'in himmetiyle manevi âlemde irşat edildiğine inanılan bazı kimselerin varlığı kabul edilir ki bunlara "Üveysî" denir. Adlandırma, doğrudan Üveys el-Karenî ile ilgilidir.

Karenî'nin Münzevi bir hayat sürmesi, manevi derinliğinin farkında olmadan yaşaması ve geçimini temin etmek için deve çobanlığı yapması şairlerin dikkatini çekmiştir. Yemen diyarının manevi sahibi ve manevi makamların sultanı da Üveys sayılır:

*Kangı dervîş ki 'ışk iline sultân olmuş
Hazret-i Veys-i Karen ana şütürbân olmuş (Emrî, G. 227/1)*

*'İşkîyem kükreyicek üstür-i ser-mest gibi
Rûz-ı mahşerde mehârûm tuta Veysü'l-Karenî (Üsküdarlı Aşkî, G. 516/5)*

*Azîz-i Mısr bu gün çâhdan halâs oldu
Üveys girü diyâr-ı Karen'de bulundu (Ahmedî, G. 641/4)*

*İtse bir memleketi hıfz u hırâset bârî
Rûh-ı Veys-i Karenî ana nîgeh-bân eyler (Cevrî, K. XXIX/15)*

Bu dünyaya ve beden mülküne sultan olmak isteyen kişinin Veysel Karenî gibi dünyadan da bedenî zevklerden de vazgeçmesi gerektiği söylenir:

43 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 71.

44 Necdet Tosun, "Veysel Karanî", *DİA*, 43, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 74-75.

45 *Tezkiretü'l-evliya*'da anlatılan olaylarda bazı farklılıklar olsa da genel çerçevede bu şekildedir.

46 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 73-82; Necdet Tosun, "Veysel Karanî", 74-75.

*Vücûdun mülkine şâh ol yûri Veyse'l-Karen gibi
Mehâr isterse bu çarha yapışma hem- 'inân olma (Emrî, G. 478/2)*

Hiz. Peygamber'in Veysel Karenî hakkındaki methiyeleri ve Veysel Karenî'nin Hiz. Peygamber sevgisi, divan şiirinin malzemelerindedir:

*Güzel bilmek dilersen yâri bir âşık geçenden sor
Cemâl-i Mustafâ'yı Hazret-i Veyse'l-Karenden sor (T. Yahyâ Bey, G. 130/1)*

*Sevelden Ahmedî sultân-ı uşşâk oldun ey Yahyâ
Vilâyetde nazîrûn yok meger Veyse'l-Karensin sen (T. Yahyâ Bey, G. 314/7)*

Şairin memduhu Veysel Karenî'ye benzettiği de olur. Memduh, zamanın Veysel'i olarak görülür:

*Şâh Üveys-i sânsin Şeyhî kemâlün vasfına
Gerçi degül Pârsî Türkî dilün Selmân'idur (Şeyhî, K. IX/44)*

1.22. Zünnûn-ı Mısırî (öl. 245/859)

Zünnûn'un asıl ismi Sevban b. İbrahim, lakabı ise Ebu'l-Feyz'dir. Devrinin en ileri gelen velilerinden kabul edilir. Züht ve takvada çağının en ileri geleni olduğu bildirilmiştir. Pîrinin Şeyh İsrâfil olduğu söylenir. Zünnûn hayatta iken halk ona iltifat etmemiştir. Zünnûn'un cenazesi kabre götürülürken bir kafile kuşun gelip cenazenin üzerinde kabre kadar uçtuğu aktarılır. Ayrıca Zünnûn'un gömüldüğü kabrin üzerinde "Zünnûn Allah'ın sevgilisidir, Allah şevkinden ölmüştür." yazısının belirttiği ve bir süre silinmediği rivayet edilmiştir. Anlatılanlara göre Zünnûn-ı Mısırî bir gün ırmak kenarında güzel bir köşk görür. Irmak kenarında taharet alıp gideceği sırada köşkün balkonunda bir cariye olduğunu fark ederek cariyeye konuşmaya başlar. Cariye, Zünnûn'u tedip eden cümleler sarf eder ve ortadan kaybolur. Bu hâlde kendini denizden tarafa atan Zünnûn bir gemiye biner. Gemideki yolculardan birinin mücevheri kaybolunca tüm yolcular ittifakla bu işi Zünnûn'un yaptığını söyler. İş çığırdan çıkınca Zünnûn dua eder ve denizden binlerce balık, ağızlarında çeşitli mücevherlerle su yüzüne çıkar. Gemideki herkes Zünnûn'dan özür diler ve bu olaydan dolayı ona "Zünnûn/balık sahibi" lakabı verilir.⁴⁷

İlgili bölümde anlatıldığı üzere bu menkıbenin neredeyse aynısı Mâlik b. Dînâr için de rivayet edilir. İşin temelinde ise Hiz. Yunus'un başından geçen hadise olmalıdır. Zünnûn ayrıca Hiz. Yunus'un da lakabıdır ve bu ayrıma dikkat edilmelidir.

47 Uludağ, *Ferîdüddîn Attâr Tezkiretü'l-evliya*, 201-223; Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* 67-68; Akçiçek, *Molla Cami Nefahatü'l-üns min Hadarati'l-kuds*, 118-122; Üçer, *İslam Düşünce Atlası* 1/294.

Zünnûn-ı Mısrî hakkında sayısız menkıbe anlatılır. Yaşadığı dönemin makam sahibi velilerinden olması da Zünnûn-ı Mısrî hakkındaki telmihlerin bir unsurudur. Ma‘rûf ve Mâlik b. Dînâr gibi isimler de Zünnûn’la birlikte tevriyeli şekilde vurgulanır:

*Aşk ile kaddün büküp Zünnûn-ı vakt olsan yine
Kâm-rân ol kimsedür kim Mâlik-i Dînârdur (Bâkî, G. 58/5)*

*Mısr-ı hüsnünde Cenâbî âşık-ı ma‘rûf iken
Kaşların fikri gamından döndi zü‘n-nûn üstine (Cenâbî, G. 263/5)*

Balıkların ağızlarında akçelerle Zünnûn-ı Mısrî’nin yardımına gelmeleri şeklinde anlatılan menkıbe, divan şiirinde mazmun olarak zikredilir. Zünnûn’la birlikte Nil nehri de kullanılır ki menkıbenin bir varyantına göre hadise Nil’de geçmiştir:

*Zünnûn-ı ebrû-yı nigâr anlara himmet etmese
Gâlib nasîb olmaz idi mâhîlere çok akça pul (Zâtî, G. 859/4; Köse 2009: 183’ten)*

*Mısr-ı hüsnünde kaşuna didiler Zünnûn’dur
Nîle nisbet eyleyenler gözlerüm ırmağını (Cenâbî, G. 320/4)*

*Be-hakk-ı sûre-i Nûn ‘ıffeti Zü‘nnûn’a gâlibdir
Odur hem-hâl-i Nil-i Mısr eden deryâ-yı takvâyı (S. Vehbî, K. XXXIV/18)*

*Dâg urur sine-i Zü‘n-nûna nizâm-ı âlem
Ki derûnun güher-i aşk u mahabbet yemidür (Cevrî, K. I/38)*

Sonuç

Semavi dinlerin hüküm sürdüğü coğrafyalarda pek çok azizin ya da velinin kerametleri, dilden dile dolaşmıştır. Toplumların büyük bölümünü etkileyen bu anlatılar, elbette edebî metinlerde de kendine yer edinmiştir. Cahiliye dönemi Arap şiiri, üslubunu ve söyleyişteki orijinalliği muhafaza etmiş, bununla birlikte İslam’ın gelişiyle şiirin içeriğinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Özellikle İslam’a ve Hz. Peygamber’e müsbet fayda sağlayan şiir, Hz. Peygamber tarafından desteklenmiştir. Durum böyle olunca İslam toplumlarının edebî metinlerinde dinî kavram ve şahıslar sıklıkla kullanılmıştır. Divan şairleri, Allah’ı ve Hz. Peygamber’i öven şiirlerin yanı sıra Hz. Peygamber’in yolundan giden evliya’yı da övmüş ve şiirlerine dâhil etmişlerdir.

İlmini göstermek isteyen ve “bikr-i mazmun” peşinde olan şair Kur’an, hadis, tasavvuf, mitoloji, efsane, menkıbe, astronomi, hendese, simya, tıp ve bunlar gibi daha birçok alandan

istifade eder. Belli kaidelerin dışına çıkmamakla beraber anlam derinliğini esas alan şairler; çeşitli ilimlere dair bilgileri telmih, teşbih, tevriye gibi söz sanatlarıyla bütünleştirmiştir.

Divan şairleri, memduhun övgüsünü etkili kılmak için de meşhur evliyayı zikretmiştir. Meşhur bir evliya manevi âlemin sultanı iken memduh, maddi âlemin sultanı ve serdari olarak nitelendirilir.

Bazı velilerin adları, tevriyeli kullanıma uygundur. Mesela Mâlik b. Dînâr adıyla bilinen velinin zikredilmesi, genellikle tevriye yoluyla. Mâlik veya dinar kelimeleri, beyit içinde bu kelimelerin yakın ve uzak anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanılır.

Bazı kitapların ünü, neredeyse müellifini geçmiş durumdadır. Bu tip eserler, her coğrafyada bilinir ve okunur. Hâl böyle olunca bu gibi kitapların isimleri bazen mukayese için bazen de cinas yoluyla müellifini hatırlatmak maksadıyla mazmun olarak kullanılmıştır. Mesela *Mesnevi*, *Bostan*, *Gülistan*, *Baharistan*, *Kanun* ve *Şifa* gibi eser adları genellikle tevriyeli biçimde ancak müelliflerini de hatırlatacak şekilde mazmunlaşmıştır. Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantıku 'l-tayr*'ı da böyle değerlendirilebilir.

Şairin bağlı olduğu tarikat silsilesi de evliya ve mutasavvıf adlarının zikredilmesinde belirleyici bir etkidir. Ayrıca şair bazen kendi fitratına uygun gördüğü evliya veya mutasavvıfı teşbih unsuru olarak kullanır. Buradaki temel etken, şairin, o velinin karakteristik özelliklerini, kerametlerini ve yaşam tarzını kendine yakın bulmasıdır.

Tüm bunlarla beraber en temel gaye ise sanat ve ilim göstermeye çalışmak olmalıdır. Divan şairleri, ilimlerdeki üstünlük ve üsluplarındaki seviye ölçüsünde gerekli itibarı görmüştür; ilim ve üsluplarının farklı ve güzel oluşu sayesinde gerekli şekilde himaye edilmiştir. Tezkirelerde kayıtlı binlerce şair olduğu hâlde bugün konuşulan ve bilinen şairlerin sınırlı oluşu, bu şairlerin ilimlerdeki derinlik ve üsluplarındaki orijinalittir. Şairler, bu derinlik ve orijinalliği sağlamak için de velilerin kerametlerine telmihlerde bulunmuşlardır. Bunu yaparken sevgiliyi de göz ardı etmemişler; bir şekilde sevgiliyle zikredilen şahsın bir özelliği arasında anlam ilgisi kurmuşlardır. Kimi zaman da bahsedilen veli ve mutasavvıfların hayatlarıyla kendi çektikleri sıkıntıları özdeşleştirmişlerdir. Böylece; İslam tasavvufunun vazgeçilmez unsurlarından olan veliler ve onlara atfedilen menkıbe/kerametler, divan şiirinde de kendine özgü bir yer edinmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Admış, Aysel. *Ákif Divanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2007.
- Akçiçek, Abdülkâdir. *Molla Câmî Nefahatü'l-üns min Hadarati'l-kuds*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Akpınar, Şerife. *Agâh Divanı ve İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Akyüz, Ali. “Abdürrezzak es-Sanani”. *DİA* 1: 298-299. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Algar, Hamid. “Bahâeddin Nakşibend”. *DİA* 4: 458-460. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Alvan, Türkan Çınar. *Hayâlî-i Gülşeni Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.
- Ay, Alper. *Abdülmecid Sıvası Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2014.
- Ayan Hüseyin. *Nesîmî Edebi Kışılığı Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni* (II Cilt), Ankara: TDK Yayınları, 2002.
- Aydemir, Semra. *Dede Ömer Rûşeni Hayâtı Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1990.
- Aydın, Haluk. *Cevri Divanı'nın Tahlili*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2010.
- Babür, Yusuf. “Şeyh-i San'ân Kıssasına Dair”, *Turkish Studies* 8/13 (2013): 509-516.
- Başpınar, Fatih. *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Bekar, Ayşe Kübra. *Kerküklü Tabîboğlu Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2019.
- Biltekin, Halit. *Şeyhî Divanı (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Büyükarıslan, Hülya. *Asri Divanı İnceleme Metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Yahyâ Bey Divanı Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Çiçekler, Mustafa. *Mantıku't-tayr Kuşların Diliyle*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Civelek, Selahattin. *Agâh Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1999.
- Çobanoğlu, Ferda. *Enderunlu Ferid İbrahim Divanı'nın Metni ve İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Doğan, Sevilay. *Ahmed Vesim Divanı Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2019.
- Ercan, Özlem. *Peşteli Hisâli Divanı Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2003.
- Eren, Abdullah. *Sıdkî Dîvânî-İnceleme ve Metin*. Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2014.
- Ergin, Ali Şakir. *Yozgatlı Mehmet Said Fennî Divanı*. Ankara, 1996.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Mehmed Aydı Efendi'nin (1812-1865) Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Kültür”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 43 (2016): 215-226.
- Ertem, Rekin. *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Fidan, Mehmet Emin. *Abdülmecid Hânî, Hadâiku'l-verdiyye (Nakşı Şeyhleri)*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.

- Gülner, Zülfıye. *Kilisli Zihni Divanı Sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Gündüz, Emrah. *Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.
- Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1994.
- İpekten, Haluk. *Nâi 'ili Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İsen, Mustafa. *Usûli Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Kalkandelen, A. Hilal. "Fars Edebiyatında Behlül Hikâyeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37 (2012): 47-64.
- Kalkışım, M. Muhsin. *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Kanar, Mehmet. *Esrarname Ferîdüddîn Attâr*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Kasır, Hasan Ali. *Esrâr Dede Hayatı Edebi Kişiliği ve Divan'ının Karşılaştırmalı Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996.
- Kaya, Bayram Ali. *Azmîzâde Hâletî Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 1996.
- Kesik, Beyhan. *Cenâbî Paşa Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996.
- Köse, Sibel. *16. Yüzyıl Şairi Zâtî'nin Gazellerinde Hayvanlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divanı*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Kurnaz, Cemal. *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.
- Levend, Ağah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Lugal, Necati. *Devletşah Şair Tezkireleri*. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.
- Oğraş, Rıza. "*Hoca Neş'et Divanı*". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar (Haz. Cemal Kurnaz)*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Özyıldırım, Ali Emre. *Hamdullâh Hamdî Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Parlatır, İsmail. *Fuzûlî Türkçe Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Rahimi, Farhad. *Kavsî Divanı'nın Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Rahîd, Ali Niyazi. *Sivaslı İzzet Osman Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Ferîdüddîn Attâr", *DİA* 4: 95-98. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Saraç, M. A. Yekta. *Emrî Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- Savran, Ömer. *Neşâtî Divanı'nın Tahlili*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2003.
- Selvi, Dilaver. *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Selvi, Muhammed. *Ümidî Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkocatepe Üniversitesi, 2008.
- Şenödeyici, Özer. *Fevzî Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.

- Seratlı, Tahir Galip. *Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin Menkıbeleri*. Konya: Kardelen Yayınları, 2010.
- Tarlan, Ali Nihad. *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Taşkın, Gülşah. *Çorlulu Zarîfî Divanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Topak, Zafer. *Ahmet Müselleme Efendi ve Divan'ın Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.
- Tosun, Necdet. "Silsile", *DİA* 37: 206-207. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Tosun, Necdet. "Veysel Karani", *DİA* 43: 74-75. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Totan, Hacer. *Abdülbaki Gölpınarlı Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.
- Tulum, Mertol ve M. Ali Tanyeri. *Nev'î Divan Tenkitli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Türker, Yusuf. *Ragıb el-İsfahanî Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Üçer, Halil İbrahim. (ed.), *İslam Düşünce Atlası* (III cilt). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.
- Uludağ, Süleyman. "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*. 1: 236-239. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Behlül-i Dâna". *DİA*. 5: 352-353. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. *Feridüddin Attâr Tezkiretü'l-evliya*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Unutmaz, Caner. *Ümmî Sinan Divanı'nın Bağlamı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2019.
- Uzun, Süreyya. *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzi". *DİA*. 12: 89-95. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yenikale, Ahmet. *Sünbülzade Vehbî Divanı*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları, 2012.
- Yüce, Emine Aydoğmuş. *Abdürrahim Tirsî ve Divanı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.
- Zavotçu, Gencay. *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

